

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 10 Sayı/Issue 24 Nisan/April 2021
Samsun-Türkiye/ Turkey

ISSN: 2147- 5490
www.dedekorkutdersisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut415>

Araştırma Makalesi/ Resarch Article

Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Kahvehaneler

Coffee Houses In The Novels Of Reşat Nuri Güntekin

Öz

Reşat Nuri Güntekin, vatanın haritasını çıkaran yazarlarımızdan birisidir. Gidip görülmeyen yerin bizim olmayacağı düşüncesiyle memleketin her bölgesine gitmiş, buralarda gördüklerini hem *Anadolu Notları*'nda hem de kurmaca eserlerinde işlemiştir. Zaten kültür ve cemiyet, onun sanatını yapan esas unsurlardır. Eserlerinde yer verdiği kişiler, meseleler, mekânlar hep bir anlama çabasının ürünü olarak karşımıza çıkar. Bu merhametli bakışın tüm eserlerine sindiğini söylemek mümkündür. *Anadolu Notları*, yazarın kurmaca eserlerinde yarattığı evrenin temel unsurlarını bize verirken kimi açılardan da onları okumak için bir kılavuz işlevi görür. Anadolu insanının iç dünyası, eğlenceleri, öfkeleri, dertleri, mekân ile münasebetleri bu yazılarda derin bir gözlem gücünün sonuçları olarak kayda geçirilmiştir. Reşat Nuri Güntekin, eserleriyle edebiyatımızın mekân haritasını genişleten isimlerin başında gelir. Coğrafyayı ve mekânı tanımanın, insanımızı tanımak anlamına geleceğini bilen yazar, çıktığı yurt gezilerinde insan ve mekân arasındaki etkileşimi gözlemlemek için hiçbir fırsatı kaçırmaz. Çeşitli nitelikleri bünyesinde toplayan kahvehaneler, gittiği yerlerde ilk durağı olurken, bu kurumların ülkemiz ve insanımız için ne ifade ettiğini eserlerinde ortaya koymaya çalışır. Bunu yaparken kahvehaneleri de roman estetiğinin unsurlarından biri hâline getirir. Onun eserlerinde medenileştirme vazifesini çeşitli şekillerde deruhte eden bu kurumlar, düşkünler ve yalnızlar için birer sığınak iken aynı zamanda insanlara toplumsallaşma imkânı sunar. Yeni bir hayata adım buralarda atılır, düşünülüp önemli kararlar alınır. Toplumun nabzını tutmak için en elverişli yerler olan kahvehaneler, aynı zamanda kamusal ahlakın çeşitli yansımalarını görebildiğimiz mekânlardır.

Anahtar kelimeler: Reşat Nuri Güntekin, Anadolu Notları, roman, kahvehaneler, mekân

Abstract

Reşat Nuri Güntekin is one of our authors who mapped our motherland. Considering the fact that the place where we don't visit and see can not be regarded as ours, he visited all the regions of the country and he mentioned his experiences about the places he visited both in his work *Notes of Anatolia* and his other fictious works. Moreover, culture and society are the two basic elements which constitute his art. We can see the individuals, occasions and places which were employed in his works as a product of his efforts to understand. It is possible to state that this compassionate perspective permeated in all his works. *The Notes of Anatolia* gives us the basic elements of the universe which the author created in his fictious works as well as it functions as a guide for reading them from various perspectives. In his writings, the inner world of Anatolian people, their entertainment, anger, troubles, and the relationships with places were recorded as a result of a deep observation power. Reşat Nuri Güntekin is regarded as one of the leading names who has enlarged the site map of our literature through his works. The author who is aware that knowing geography and places means being aware of our human beings never misses any opportunity he gains to make use of it for observing the interactions between human and places. The coffeehouses which employ numerous qualifications within them are the first stops wherever he travels, and he aims to reveal the places and significance of those institutions for our people through his works. While performing this, he makes the coffee houses one of the elements of the aesthetics of novel. Those institutions which perform the duty of civilizing in various forms in his works are the shelters for needy and lonely people and they provide human beings the opportunity of becoming socialized. First steps are taken here for a new life, important decisions are taken after thinking thoroughly. The coffee houses which are the most convenient places for fingering on the pulses of the society are also the places where we can see various reflections of public decency.

Keywords: Reşat Nuri Güntekin, Notes of Anatolia, novel, coffee houses, places.

Yahya AYDIN*

Düzce Üniversitesi

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 24.03.2021
Kabul Tarihi: 05.04.2021
E-yayın Tarihi: 15.04.2021

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr. Öğr. Üyesi.
Düzce Üniversitesi Eğitim Fak., Türkçe
Eğitimi, Düzce-Türkiye.
Elmek: yahyaaydin@duzce.edu.tr
ORCID:<https://orcid.org/0000000182979723>

Giriş

Reşat Nuri Güntekin, farklı türlerdeki eserleriyle döneminin en çok okunan yazarlarından biri olmuştur. Romancı ve eğitimci kimliği öne çıkan yazarın kimi yapıtları ile yarattığı karakter ve tipler, Türk toplumunun köklü meselelerini ne kadar iyi kavradığını gösterirken, yazarın bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini de açık bir şekilde ortaya koyarlar.

Türk edebiyatında Reşat Nuri Güntekin'in hiç azalmayan bir ilgiyle okunmasının altında "halkın ahlâkî değerlerine sahip çıkması [ve] Türk romanında eleştirel gerçekçiliğin öncüsü" olmasını gören Fethi Naci eserlerinde altı çizilen kimi değerlerin (sevgi, şefkat, acıma, dayanışma, iyilik etme vb.) geleceğin inşasında bir zemin oluşturabileceğini vurgular. Yazarın bir yandan halkın değerlerine sahip çıkarken, öte yandan başta bürokrasi olmak üzere, toplumda aksayan, yolunda gitmeyen her şeyi kıyasıya eleştirdiğini ve daima ezilen halkın yanında yer aldığını belirtir (Naci, 2003: 11-12). Zaten Reşat Nuri'yi okumak, çeşitli tipleriyle Türk insanını, onun hayat ve meseleler karşısındaki durum ve davranışlarını tanımak demektir (Emil, 1989: V-VI). Bunu yaparken o, genel olarak tüm eserlerinde insanımıza sevgi, şefkat, müsamaha duygusuyla yaklaşır.¹ "Temiz ve musaffa insanlığın peşinde" koşan yazarın kurmaca eserlerinin dışında, özellikle *Anadolu Notları*'nda da aynı tavrı benimsediği görülür. "Türkçenin ortasında geniş bir sevgi ve şefkat ürpermesi" (Tanpınar, 2007: 460) olan Reşat Nuri'nin, Anadolu ve insanından bahsederken kullandığı "Efendi Anadolu.. Boşuna yorulma. Sen ahlâksızlığa karar verdiğin zaman da beceremeyeceksin." (Güntekin, 1993: 242) ifadesi, bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Reşat Nuri Güntekin'in sanatının beslendiği kaynaklar "kültür ve cemiyet" tir. Bunlar arasında cemiyet ilkinde oranla daha ön plana çıkmış hatta "eserlerinin asıl çerçevesi ve kahramanı" hâline gelmiştir. Hayatı boyunca bir cemiyet gözlemcisi olan Reşat Nuri "mekân darlığından, iç sıkıntısından muztarip" olan ve "âdeta bir çeşit varlık azabı" çeken romanımızın dar mihverini kırmıştır (Emil, 1989: 3-9). Diğer romancılarımızın belki de bir rastlantı sonucu belli bölgeleri yazmalarına karşın Reşat Nuri, mesleğinin de sağladığı olanaklarla ülkemizin her bölgesini dolaşmış ve buralardan söz etmiştir (Naci, 2003: 16). Halit Ziya kadar, çağdaşı Yakup Kadri ve Halide Edip'ten tüm yapıtlarında Anadolu'yu merkeze almasıyla ayrılan Reşat Nuri, eserlerinde "ülkemizin sert, acı gerçeklerinin görülemediği, görülse de söylenemediği" yıllarda (Burdurlu, 1971: 5; Güntekin, 1993: 285-287) birer sosyal tenkit sayılabilecek eserleriyle (Çelik, 2000: 322) romanımızın konu ve mekân skalasını alabildiğine genişletmiştir. Bu bağlamda Reşat Nuri Güntekin'in eserlerinde kahvehaneler, çeşitli nitelikleriyle sıkça karşımıza çıkarlar. Aslında *Anadolu Notları*'nın kahvehanelerle ilgili dikkatleri, romanlarını okumak için (özellikle Son Sığınak) son derece elverişli bir çerçeve sunar.

Anadolu Notları'nda yazar, kahvehanelerdeki ikramlardan, dostluklardan, gördüğü iyiliklerden bahseder. Anadolu insanı için kahvehanelerin taşıdığı önemi

¹ Bu tavrı, yazarın en ideolojik ve kimi araştırmacılar tarafından en başarısız romanı olarak görülen *Yeşil Gece*'de bile görmek mümkündür. Kelâmi Baba türbesini yaktığı söylenen felsefe muallimi Nihat Efendi'yi, halk linç etmek ister. Bu olayı, bir kahvehanede sandalyeler üzerinden gözyaşlarıyla izleyen Şahin Efendi, halktan yine de nefret etmez. Onları bir nevi "büyük çocuklar" olarak değerlendirirken, asıl sorumluların, onları bu hale getirenler olduğunu söyler (Güntekin, 28. Baskı: 170-175).

ihtiyarlar, gençler, esnaf, memur zümreleri ile tiyatro kumpanyaları için ayrı ayrı ele alır. Son tahlilde, iyisi kötüsüyle bu toplumsallaşma mekânlarının “medenileştirme vazifesi”ni devam ettirdiğinin altını çizer. Neredeyse beş asırlık kahve kültürü olan Türk toplumunun bir ferdi olarak Reşat Nuri’nin hayatında ve eserlerinde, bu köklü geleneğin izlerini görmemek mümkün değildir. Eşinin bildirdiğine göre çalışırken sigara ve kahve gibi “mütenebbihler”den çokça istifade eden yazar (Uysal, 2004: 41; Burdurlu, 1971: 22) aynı zamanda Acem’in Kahvesi, Mihran ve Küllük gibi kahvehanelerin de müdavimlerindedir (Birsell,1983:309-318). Çeşitli sebeplerle çıktığı yurt gezilerinde de kahvehaneler, yazarın mutlaka uğradığı yerlerden olmuş, buralarda yaptığı gözlemleri ve edindiği izlenimleri, çeşitli eserlerinde kullanmıştır.

Reşat Nuri’nin eserlerinde genel olarak kahvehaneler, Kömeçoğlu’nun Foucault’tan hareketle Osmanlı dönemi İstanbul kahvehaneleri için ileri sürdüğü gibi, heterotopik mekânlar olarak karşımıza çıkarlar. Yirminci asrın ikinci yarısında kaleme aldığı “Başka mekânlara dair” adlı yazısında Foucault, on dokuzuncu yüzyılın saplantısı olarak “tarih”i görürken, süregiden dönemince “mekân” dönemi olduğunu ifade eder. Mekânın bir yenilik olmadığını söyleyen filozof, Orta Çağ’ın “bir hiyerarşik yerler bütünü” olduğunu belirtirken Galileo’yla birlikte bunun parçalandığını ve onun “sonsuz ve son derece açık bir mekân” içinde bir bakıma eridiğini ileri sürer. Galileo’dan itibaren “uzam”, “yerleştirilme”nin yerine geçmiştir. Günümüzde ise “uzam”ın yerini “mevki” almıştır. Mevki de “noktalar ya da unsurlar arasındaki yakınlık ilişkileriyle” tanımlanmaktadır. Bir bakıma yaşadığımız dönem “mekânın (...) mevkilendirme ilişkileri biçiminde sunulduğu” bir dönemdir. İçinde yaşadığımız bu mekânın heterojen niteliğini vurgulayan düşünür “diğer mevkilerle bir anlamda ilişkide olan, yine de tüm diğerlerini yadsıyan” bu mekânları ütopya ve heterotopya olarak ikiye ayırır. Gerçek dışı olan ütopyaların aksine, heterotopyalar bir bakıma “fiilen gerçekleşmiş” ütopya yerleri sayılabilir. Bir kültürde var olan bütün mevkileri hem içeren hem temsil eden hem de tersine çeviren bu mevkiler, bir yere yerleştirilse de bütün yerlerin dışındadır (Foucault, 2014: 291-302). Genocchio, Foucault’nun heterotopya kavramını “merkezi Ortodoks güçlerin bütünselliğini ya da tutarlılığını tehdit eden, zayıflatan, sorgulayan ahenksiz eylemlerin ve kişiliklerin altüst edici biçimde yan yana geldiği düzen bozucu ve muğlak mekânları” belirtmek için kullandığını belirtir. Bu açıdan İstanbul kahvehanesi;

“Kahvenin ilk tüketildiği mekân olan ‘tekke’ ile (söylemsel bağlantı)

Topolojik yakınlık, mekânsal minyatürleşme ve sembolik içerikler nedeniyle ‘cami’ ve avlusu ile;

‘Tiyatro’ ile (halk ozanları, taklitçiler, müzisyenler, gölge oyuncular, hokkabazlar, zenneler, âşıklar, meddahlar)

‘Okuma salonu’ ile

‘Siyasi kulüp’ ile (bilhassa 19. yüzyıl kıraathaneleri için geçerli, öncesinde yeniçeri kahvehaneleri),

‘Meyhane’ ve ‘kumarhane’ ile

‘Şark bahçesi’ ile

‘Berber dükkânı’ ile

‘Afyon tüketimi’ ile

Erkekler arası tensellik ilişkileri için kullanılan yerlerle ilişkiliydi (Kömeçoğlu, 2010: 69-70).”

Reşat Nuri'nin romanlarında kahvehaneler ile diğer mekânlar arasındaki topolojik bağıntı oldukça belirgindir. Bununla birlikte sözü edilen ilişkinin yukarıda çizilen çerçeveyi aştığı da açıktır. Ancak erkekler arası tensellik ilişkilerinin yaşandığı yerler olarak kahvehaneler ve kulüpler, görebildiğimiz kadarıyla Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında geçmez. Bu yazarın ahlakçı tutumuyla yakından ilgili olabilir. Ancak Hüseyin Rahmi'nin *Billûr Kalp* (1967) ile Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomore* (1972) adlı romanlarında, bu durumla ilgili kimi örnekler vardır. Benzer şekilde aynı durum, 1852'de payitahta gelen Téophile Gautier'nin *Muhteşem İstanbul* (1988)'unda da karşımıza çıkar. Ralph S. Hattox (1996:96-97) da bazı kahvehanelerin çeşitli cinsel zevklere yataklık ettiğini anlatırken 17. yüzyılda Bağdat'ta müşteri kazanmak için kahvehanelerde süslü giysiler içinde güzel oğlan çocukları çalıştırıldığından bahseder. Süreç içerisinde kahvehanelerde zaman zaman bu amacın ötesine geçilerek uygunsuz birtakım durumların ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Reşat Nuri'nin sözü edilen eserlerinde kahvehaneler, sadece yukarıda sözü edilen kamusal mekânlarla ilişkili değildir. Bir nevi evin, aile hayatının ve toplumsal çalışma yaşamının dışına sürülen/düşen yaşlı ve emeklilerle bekârlara, bir sığınak işlevi gördükleri için "düşkûnlerevi"yle, zekânın işletilmesine vesile olan tartışmalara, sohbetlere ev sahipliği yaptığı, görgü ve öğrenmeyle ilgili etkinliklere sahne olmasıyla okul/sanat ve edebiyat mahfili, aynı zamanda işverenlerle işçilerin bir araya geldiği bir kurum olarak iş merkezleri hatta *Kan Davası*'nda ele alındığı şekliyle kamusal ahlakın/kanunun yansıdığı ve uygulandığı yer olarak mahkeme salonuyla yakın bir ilişki içindedir.

Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında kahvehanelerin belki de en önemli işlevi gerçeklik etkisi yaratmaktır. Çünkü bir mahallede en temel kamusal mekânlar cami, hamam, bakkal, manav ve fırının yanı sıra çarşı ve sokaktan oluşmaktadır. Bu tür yerlerde hem ihtiyaçların karşılandığı, hem de bir araya gelerek bilgi alışverişinin gerçekleştiği, böylelikle bağların kuvvetlendiği söylenebilir. Kahvehanelerin bu yapıya eklenmesi zor olmamıştır. Kahvehaneler, Osmanlıda açıldıktan kısa süre sonra cami ve hamamlara gelir sağlamak için, bu yapılara yakın yerlerde inşa edilen vakıf kuruluşlarından olmuşlardır. Bununla birlikte ilk örneklerin boş arsalarla yapıldığı ve özel mülklere komşu olmadığı bilinen bir gerçektir. Mahallenin ayrılmaz yapılarından biri de bozahanelerdir. Meyhanelerinse nüfusun seyrek olduğu ve ikamet edilen yerlerin dışında açıldığını, çoğunlukla da sur dışında yer aldıklarının altını çizmek gerekir (Özkoçak, 2010: 21-22).

Kahvehaneler, Reşat Nuri'nin eserlerinde genel olarak yukarıda belirttiğimiz özellikleri sergiler ve bu işlevlere uygun olarak romanın yapısına dâhil olmuşlardır. Bu niteliklerin hangi bağlamlarda ortaya çıktığını ve roman estetiğinin nasıl bir parçası haline geldiğini incelemek yerinde olacaktır.

Kahvehanelerin Medenileştirme Vazifesi

Reşat Nuri Güntekin, hem *Anadolu Notları* hem de romanlarında kahvehanelerin devlet ve toplum için önemli bir görevi yerine getirdiğini ifade eder. Bu görev, "medenileştirme vazifesi"dir. Okumak için gerekli beceriye ve donanımına sahip olmayan insanların, buralarda yapılan sohbetler ve tartışmalar sayesinde, hem sosyalleştiğini hem de zekâlarının işlediğini belirtir. Bunun yanı sıra bu tür mekânlar, çoğu zaman

sanat ve sanatçı için hünerlerini gösterebilecekleri bir sahne olmuş, bu sayede ulusal/evrensel birçok önemli sanat eseri, az çok değişse de insanımızın cansız ve durgun dünyasına bir farklılık katmış, zenginlik getirmiştir.

Anadolu Notları'nda kahvehaneler hakkındaki ilk müstakil yazısını, küçük bir kasabada rastgele girdiği bir kahvehanede vakit öldürmek için kaleme alan Reşat Nuri, Anadolu'yu gezenlerin bu mekânlardan şikâyet etmeyi âdet haline getirdiklerinden bahseder. Kasabanın ileri gelenlerinin buralarda neden kitap okumadıkları üzerine kafa yoran Reşat Nuri, piyano çalmakla kitap okumak arasında bir fark görmez. Kafayı kitap okumaya alıştırmak, parmakları piyano çalmaya alıştırmaktan kolay değildir. Çocukluktan başlayan uzun itiyatlar ve egzersizlerin neticesi olarak gördüğü okumak, basit bir iş değildir. Ona göre birçok zekâ işlemek için dürtüklenmeye muhtaçtır. Kahvehanedeki heyecanlar, ağız dalaşlarıyla oynanan kâğıtlar, tavla bunu yapabilir. Oynanan kumarın zararı da iki kahve parasıyla bir paket tütünden öteye geçmez. Anadolu'da muhabbet ve sohbet imkânı sunan kahvelerin kapanması, guruptan hemen sonra başlayan gece içinde medeni hayat namına kalan tek ışığın da sönmeye demektir (Güntekin, 1993: 149-151).

Kahvehaneler, yarattıkları etkileşim biçimleri ve ortamıyla "gecenin fethi"ni (Kafadar, 2002; Çakır, 2003;2008'den aktaran: Yaşar, 2010: 11) mümkün kılmışlardır. Bu kurumlar ortaya çıkmadan önce insanların gece yaşantısının oldukça sınırlı olduğunu, belki de kişilik, itibar ve hayatlarını tehlikeye atmak pahasına meyhane ve kumarhanenin yanı sıra tarikat üyesiye sufi meclislerine ve önemli gecelerde camide yapılan dinî kutlamalara katıldığını ifade eden Hattox (1996: 109), bu sayede itibarlı insanların ibadet dışı amaçlarla geceleri evden çıkmasının yolunun açıldığını belirtir. Artık erkeklerin önünde "yarı itibarlı bir yere gitme, sohbet ederek ve çeşitli derecelerde masum sayılabilecek oyalayıcı işlere katılarak eğlenme gibi bir seçenek" doğmuştur.

Anadolu'daki kahvehanelerin önemli bir işlevi de Reşat Nuri'nin zararlarından çok faydalarına inandığı kumpanyaların verecekleri temsiller için tiyatro vazifesi görmeleridir. Seyirciler için birkaç peyke, arkalıksız kahve iskemleleri, oyuncular için yerden birkaç karış yüksekliğinde kerevet ve delik deşik iki boyalı perde, bu manzaranın tamamlayıcı unsurlarıdır.

Tulûat Tiyatroları I-II-III başlıklı yazılarında, bu sanat kumpanyalarının ülkemiz ve insanımız için ifade ettiği değeri çeşitli bağlamlarda irdeleyen Reşat Nuri (1993: 129-134), kasabaların ağır başlıları, hacıları, hocaları ile kadınlarının, onlardan "salgın ve yangından korkar gibi" korktuklarını belirtir. Çünkü dinî ve kültürel şartlar yüzünden kadını tanımayan Türk erkeği, kasabalara gelen süslü, makyajlı ve ışık altında daha da çekici görünen aktrislerle âşık olmakta hatta kimisi mecnuna dönmektedir. Reşat Nuri, bununla ilgili olarak çocukluğunu geçirdiği kasabalardan birinde seyrettiği Treza isimli bir aktrisin söylediği kantoyu aktarır: "Karanfil deste gider/Kokusu dosta gider/Beni gören yiğitler/Evine hasta gider." Reşat Nuri, bu durumu bizzat müşahede etmiş, biçare kadınlarımız arasında yarattığı fırtınayı görmüştür. Evlerine gelen tanıdıklarından bir kadının ellerini açarak "Seni gören yiğitler evine hasta gider ha? Yarabbi, sen tez zamanda şu karının canını al da çoluğumuzu çocuğumuzu bu belâdan kurtar!" bedduasını duymuştur. Buna rağmen Reşat Nuri, bu tiyatroların zararından ziyade faydasına inanır ve her türlü mihnete karşılık Anadolu'ya neşe, hareket ve yaşamak zevki taşıdıklarını düşünür.

Anadolu'ya kültürel birçok yeniliğin ve gelişmenin bu tiyatrolar aracılığı ile taşındığını belirten Reşat Nuri (1993: 135-139), alafranga müzikten nitelikli tiyatro eserlerine kadar birçok yapıtın kaba saba, iptidai biçimlerine bunlar arasında tesadüf edilebileceğini söyler. Zaten tuluat tiyatroları nitelikli birçok eseri basitleştirip özetleyerek başka biçime sokmuşlar, yer yer de metne doğrudan müdahalede bulunarak bir bakıma bu eserleri kültürümüze uyarlamışlardır. Reşat Nuri bunlara örnek olarak "Arabın Hiddeti-Şekspir'in Otello'su, Amerikan Vahşileri-Şato Biryân'ın Atala'sı, Sersem Kocanın Kurnaz Karısı-Molier'in Jori Dandeni, Sefahetin Encamı- Emil Ojiyen'in ismi aklına gelmeyen bir dramını" gösterir. Çocukken izlediği bir tuluat tiyatrosunda da kocasına kızdığı için iki çocuğunu elleriyle boğan bir kadına, kocasının "Midya, Midyacığım" demesi tuhafına gitmiştir. Seneler sonra bu komedi dramın Euripid'in meşhur Midas'ı olduğunu anlamıştır. Bunların altını azıcık eşelememiz hâlinde "altlarından esaslı bir Avrupa piyesinin temellerine varılacağını" ileri sürer. Devlete vergilerini de ödeyen bu tiyatroların halka neşe ve hareket getirdiğini, halk için bunların gerekli olduğunu "durgun ve renksiz bir hayatın kasabaları nasıl öldürdüğünü, zekâları nasıl körlettiğini artık biliyoruz." diyerek ortaya koyan Reşat Nuri, onlara yöneltilen ithamların yersiz olduğunu ileri sürer. "İçinde bir parça hayal olan hiçbir şey" ona göre zekâyı bozmaz. "Bu oyunlar, bilâkis uyuyan zekâların uyanmasına ve kıvılcımasına yardım eder (...)" *Anadolu Notları*'ndaki bu dikkatler, *Son Sığınak*'ta neredeyse değiştirilmeden yer alır.²

Kahvehaneler, belki de Osmanlıda ortaya çıktıktan kısa süre sonra, sanatkâr sınıfın sanatlarını sergiledikleri bir sahne konumuna gelmiş, bu işlevlerini uzunca bir süre devam ettirmişlerdir. Evliya Çelebi, 1640'lı yıllarda ziyaret ettiği Bursa'daki kahvehanelerde gördüğü rakkas ve musikişinaslardan söz eder (Tanpınar, 2002: 195-196). 1655 yılında Türkiye'ye gelen Thévenot (1978: 92), İstanbul'daki kahvelerde günün büyük kısmında çalıp söyleyen kişilerin varlığına dikkat çeker. Nerval ise, 1840'larda İstanbul'a yaptığı gezi sırasında bir ramazan ayında, kahvede on beş gün boyunca bir meddahın anlattığı hikâyeyi dinler ve not ederken (Nerval, 1974: 101-179) ondan yaklaşık on yıl sonra İstanbul'a gelen Gautier de ramazan ayında iftardan sonra kahvelerin her türden sanat erbabının mekânı haline geldiğini gözlemlemiştir (Gautier, 1988: 121). XIX. yüzyılda saz şairlerinin mekânı olan âşık kahvehaneleri Tanzimat'tan sonra çalgılı kahvehane ve semai kahvesine dönüşmüş, buralar aynı zamanda buldukları yerin en gözde tulumbacı kahvehaneleri hâline gelmişlerdir. Dönemin en meşhur manicileri, semaicileri, koşmacıları ve destancıları da bu genç tulumbacılar

² Bir gece kabile, kahvelerden birinde garip ve komik bir oyun seyrediyor. Oynanan oyunun konusu, biriyle sevişen, kocasını aldatıp kaçan bir kadındır. Kadının çocuklarının ismi Ahmet, Mehmet iken, kendi adı Midya'dır. Azmi, bunun meşhur "Mede" olacağını söyler. "Midyanın adı gelmemiş olan bu yerlere bu piyes nasıl gelmiştir?" der. Anlatıcı, iç sıkıntısından bunalmış gençlerin, bu küçük kahve şanolarında "hayatın vadettiği müphem ümitlerin" görünmesini beklediklerini söyler. Bir bakıma kızlar aşkı, ne kadar ilkel olsa da burada görmektedir. "Bunlar, o karanlık bakışlı gençliklerini çok genç yaşta kaybetmiş adamların çocuklarıdır." Bu şanolar, gençlerden memurlara, yaşlılardan yalnızlara kadar herkes için bir "sığınaktır." (Güntekin, 9. Baskı: 209-211). *Reşat Nuri*'nin ölümünden sonra yayımlanan romanı *Son Sığınak* ile *Anadolu Notları* arasındaki bu benzerliğe değinen Fethi Naci, yazarın kitabının müsvedesini yazdığından ama üzerinde çalışacak zamanı bulamadığından söz eder. Bu yüzden romandaki bazı yanlışların düzeltilmeden kaldığını belirtir. Bundan ötürü eser, roman gibi başlayıp röportaj gibi devam eder. Eserlerinde hiç yer almayan Karadeniz Bölgesi, bu roman dolayısıyla yazarın kurmaca coğrafyasına dâhil olurken ülke gerçekliğine, bürokrasiye ve inkılâba bakışı da yine *Anadolu Notları*'nin sonundaki "Bir Dost Tenkidine Cevap" yazısı ile öz olarak ortaya konur (Naci, 2003: 239-255.)

arasından çıkmıştır. Bu kahvehaneler, 1908 İnkılâbı'ndan sonra epey sarsılmış ve 1920'lerin sonunda ortadan kalkmıştır (Kaygılı, 2007: 37-64).³

Reşat Nuri, tulûat tiyatroları ile ilgili son yazısında, mektepler ile onları eğitim açısından mukayese eder. Tiyatroların sayısının, Anadolu'daki lise ve orta mektep sayısından ziyade olduğunu, okula oranla tiyatronun daha fazla ve çeşitte insana hitap ettiğini belirtir. Dergilerin, kitapçıların ve radyonun halk terbiyesi adına gereken hizmeti yerine getiremediğini düşünür. "Buna mukabil yüzlerce tulûat sahnesi her gece topladığı birçok genç insana durmadan söyle[mektedir]." Bu oyunların halk üstünde "izi ölüncüye kadar silinmeyen çocukluk masalları kadar tesiri vardır." diyen yazar, onlarda ders ve propaganda kokusunun sezilmemesinin tesirlerini daha da arttırdığını kaydeder. Bu sahnelerde izlenen bazı oyunlar, insanımızı gerçekte olduğundan bambaşka bir ruh hâline sokmakta "bütün ahlâk ve insanlık duygularını" harekete geçirmektedir. Kısacası seyirciler, bu oyunlar karşısında çocuk saflığıyla kendilerinden geçip bir süreliğine "öyle temiz ve doğru ruhlu olurlar ki aralarından sahnedeki canıye silâh çekenler bile çıkar." Reşat Nuri, bu tiyatroların üzerinde yeterince durulsaydı, halka güzel şeyler telkin etmenin de mümkün olacağına inanır. Üstelik bu oyunlar geleneksel ahlaka daima sadık kalmışlardır. Bunlarda iyi ve kötü, kalın çizgilerle birbirinden ayrılırken, cinayet ve haksızlık karşılıksız kalmaz. Olaylar daima iyilerle beraber yürüyecek şekilde düzenlenmiştir. Kısacası bu tiyatrolara biraz özen göstermek, halk terbiyesi adına ehemmiyetli bir iş görmek olacaktır (Güntekin, 1993: 141-145). Çeşitli tartışmalara ve sanatsal faaliyetlere zemin teşkil eden kahvehaneler ve eğitim ilişkisi, sadece bizim kültürümüzde değil Batı kültüründe de önemli bir yer tutar. 17. Yüzyılda Londra'da kahvehanelere "Penny Üniversiteleri" denirken İngiltere'de aydınlanmanın filizlendiği ve serpildiği yerler olarak, bu mekânlar gösterilmiştir (Wild, 2007: 23-24).

Richard Sennet, "güçlü kamusal yaşam süren bir toplumda sahne ve sokak arasında benzerlikler" olması gerektiğini ve bunun için en uygun mekânın büyük şehir olduğunu söyler. Büyük Avrupa şehirlerinde bulunan kahvehanelerde toplumsal ayrımların ortadan kalkmasını insanların tiyatro salonlarında aktör ile seyirci arasındaki geçişkenliğe alışık olmalarına bağlar. Buna göre insanların tiyatrodaki deneyimleri, kahvehanelerde yarattıkları kurguyu şekillendirmiştir. Sennet, bu "teatral kahvehaneler" in konuşma ve iletişim biçimi olarak sahne ve sokak arasında bağlantı kurduğunu söyler (Sennet, 2002: 60;95-125). Kömeçoğlu (2010: 56-69) ise, İstanbul'da buna gerek olmadığını çünkü kahvehanelerin bizzat "tiyatro-kahvehane" olduğunu ve buraların her türden oyunun mekânı olduğunu ifade eder. Meddahlar, gölge oyunları, âşıklar, orta oyunları bu mekândadır. Ona göre bu kahvehane performansları "gerçek hayatla" sıkı bir biçimde iç içe geçmiştir, tiyatronun sokakla sahne arasında kurduğu işleve gerek kalmamıştır. Çünkü o dönemde "İstanbul'da kahvehaneler teatralite yoluyla aleniyet üretip (...) teatral ifadeler aracılığıyla kamusal alanın biçimlenmesine hizmet[etmişlerdir]." Araştırmacı, kahvehanelerin "farklı bir sosyalleşme ve medeniliğe dayanan yepyeni bir sivil deneyimin gelişmesine katkıda" bulunduğunu söyler."

³ *Kavak Yelleri'*nde Doktor Sabri'nin, başındaki basit bir yağ kesesini aldığı bir saz şairi vardır. "En umulmaz Anadolu köylerinde bazı Nâbi gibi lakırdılar eden kimselere" örnek olan bu sanatkarla, Doktor Sabri, kendi sanatı arasında mukayeseler yapar. Kullandığı ifadelerden ona acıdığını hissederiz. Para almadığı için Doktor Sabri'ye minnet duyan bu "zavallının parası değil, bir gece kahvelerde saz çalmayacak olsa yiyecek kuru ekmeği yoktu[r]." (Güntekin, 11. Baskı: 23-24).

Medenilik" eğer yabancı ya da tanıdık insanların yüz yüze konuşmaları, karşılaşmalarıysa kahvehaneler müşterilerini bu açıdan eğitmektedir. Yine medenilik "yabancılarla ilgilenme" kapasitesini geliştiriyorsa kahvehanelerin bunda azımsanamayacak bir payı vardır. "Müdavimler, yeni davranış kodlarını öğrenirken birbirlerinin fikrine saygı göstermek ve kendilerine hâkim olmayı becermek zorunda[dırlar], aksi halde günlük etkileşimlerinin tadını çıkaramazlar (...)"

Kömeçoğlu'nun konuyla ilgili ifadelerine katılmamak mümkün değil ancak durumun taşrada da benzer olduğunu ileri sürmek olasıdır. Çünkü Sennet'in şehir için söylediği güçlü kamusalığın en azından Osmanlı örneğinde taşrada da olduğunu söylemek gerekir. *Anadolu Notları*'nda Reşat Nuri'nin verdiği kimi örnekler, sahne ile gerçek yaşam arasındaki bu etkileşimin düzeyini belirtirken, ayırımın, insanımız tarafından tam içselleştirilemediğini de ortaya koyar. Yani bu insanlar, henüz gündelik yaşamda tam anlamıyla kendilerini oynamamaktadırlar. Anadolu'da eşraf, bir bakıma hamî, mesenlik ettiği bir kumpanyanın direktörüne kendilerinden çok memnun olduğunu söyler ancak cinayet ve fena insan rolleri yapan kel tiranı kovmasını ondan isterken, zaman zaman piyesler karşısında seyirciler "bir çocuk inanişıyla" kendilerinden geçip "kısa bir zaman için öylesine temiz ve doğru ruhlu" hâle gelirler ki aralarından "caniye silah çekenler bile" çıkar (Güntekin, 1993:138-144).

Son Sığınak'ta kumpanya atlattığı badirelerden sonra yeni felsefesi ve oynayacağı oyunları için bir kamyonla yola çıkar. Kırklar arasında epey yol aldıktan sonra bir köy kahvesinde mola verirler. Yolculuğun ilerleyen duraklarında Hafız Nuri Opereti'nin oynadığı gibi, yöre halkının itibar ettiği komik, eğlenceli bir orta oyunu sahneye koyarlar. Halk, oyuna o kadar teveccüh gösterir ki onlar da bu işe şaşırır. Yola devam eden kabile, bir ara Doğu Beyazıt'ta durur. Tuluat kumpanyalarını sevmeyen kaymakamla, tiyatro oyuncularını arasında geçen konuşmalardan, kumpanyanın tiyatroyu "bir vesile-i terbiye" olarak kabul ettiklerini öğreniriz. Oyunculardan Gazali, işi Peygamberimiz ve eşinin tiyatroyu çok sevdiklerini ve izlediklerini söylemeye kadar götürür. Hatta bununla ilgili uydurma bir hadis bile söyler. Kumpanya ardından tekrar yollara düşer (Güntekin, 9. Baskı:155-160).

Yolculuk esnasında Hoca ve Lokman, ara sıra uğradıkları kahvelerde meddahlık yaparlar. Süleyman Bey, teşkilatlarının günden güne düzeldiğini görür. Yerine göre orta oyunu oynayan yerine göre de şarkıcı, çalgıcı truplarının yaptığını yapan kumpanya, sergiledikleri performansları başarılı bulununca yerli zenginlerden biri tarafından hokkabazları ve meddahıyla birlikte bir düğüne bile davet edilir. Daha sonra vardıkları bir il merkezinde, polislikten gelme olduğunu öğrendikleri sert bir valinin huzuruna çıkarlar. Onun sözlerinden rejimin sanata bakışını da öğreniriz. "Türkiye Cumhuriyeti'nde maskaralığa yer kalmamıştır" diyen vali, kahveleri ve meyhaneleri kapatmış, toplantıları yasak etmiştir. Vilayete uğrayan kumpanyaları da birer birer tetkik etmekte, hususi yerlerde oynayanlara da baskın yapmaktadır. Vali, kumpanya oyuncularının giyimine ve konuşmalarına bakarak, onlara farklı davranır. Süleyman Bey'in kendisine uzattığı repertuarı inceleyince yapacakları temsillerin vilayet için faydalı olacağını söyleyerek gerekli izni verir (Güntekin, 9. Baskı:155-160). Kahvehaneler daima, muhalefetin yuvalandığı ve devlet sohbetinin yapıldığı mekânlar olmuşlardır. Cumhuriyet idaresinin de kahvehanelerde icra edilen sanatı ve sanatsal faaliyetleri kontrol isteği, Osmanlıdan devraldığı bürokratik refleksler göz önünde

tutulursa oldukça anlaşılabilir bir durumdur. Devletin, netameli bir faaliyet olarak sanata bakışı birçok dönem romanında da karşımıza çıkar.

Kafile yolculuk boyunca birçok yere uğrar. Ama mola verdikleri yerlerde epey tuluatçıya tesadüf ederler. Yollara adeta bunlar hayat vermektedir. Tuluatçıların arasında eski cer hocası hafızlar da vardır. Ramazanlarda bir yere kapılanan bu kişiler, sırasına göre küçük sahnelerde şarkı söylemektedirler. Bunlardan birisine imamlık yaparken rast gelirler ama aynı kişi ertesi gün bir kahvehanede şarkılı bir varyetededir. Bu kişi, evvela sazla şarkı söyler, ardından ellerine kaşıklar bağlayarak oynar. Çalgılı kahvehaneler, inkılabın ilk yıllarında çoğalan barların yerini almıştır. Buraları bütün truplar, tuluatçılar için bir toplanma yeridir. Kasaba kahvehanelerinde şanolar da vardır. Bu tiyatro sahnelerinde sahil şehirlerinden gelmiş yırtık perdelerinde deniz kızları ve perilerinin resimleri görülür (Güntekin, 9. Baskı: 209-211). Kumpanyanın yaptığı seyahatler ve sergilediği oyunlar, sanatın soysuzlaştığını gösterirken, inkılâbın da yozlaşmaya mahkûm olduğunu sezdirir. Çünkü yeni sanat aşkıyla yola çıkan kumpanya, varlığını sürdürmek için eski tuluatçıların oyunlarına kadar düşmüştür.

Kumpanya, Van'da dağılmanın eşiğine gelmiştir. Topluluk, otelin yukarı katında yapılmakta olan bir kahvehanededir. Aslında burası bir salona çevrilmeye çalışılmaktadır. Lokman ise buranın bir kumarhane olduğunu düşünür. Kahvehanenin mekânsal/topografik dönüşümsel niteliğinin vurgulandığı bu sahneden sonra, Masume'nin evliliği dolayısıyla verilen davet Yeni Tiyatro'nun son gecesi olur (Güntekin, 9. Baskı: 226-231). Yeni Tiyatro kumpanyasının Masume'nin evliliği gibi basit bir sebepten dağılması, bu oluşumların temel niteliklerinden birine işaret eder.

*Kavak Yelleri'*nde Doktor Sabri Bey'i bir gün akşamüstü hükümetten çıkarırken arkadaşları belediye gazinosuna davet ederler. Arkadaşlarının çoğu gazinoya girer girmez tavlaya, dominoya, altmışaltıya başlamışlardır. Onun oyun bilmemesine hem üzülür hem şaşırırlar. Zorla oyun oynatmaya ve öğretmeye çalışsalar da bir müddet sonra Sabri Bey'den ümidi keserler. Doktor ise, masaların üstünde kalmış yırtık Köroğlu ve Karagöz, okumaya başlar. "Babam, kahveye çıkmaz ve çıkanları ayıplardı. Bende o zamandan kahvelere karşı bir fena duygu kalmıştır ki, bu yaşımda da tesirinden kurtulmuş sayılmam." diyen Doktor Sabri Bey ile *Yaprak Dökümü'*ndeki Ali Rıza Bey arasında düşünce birliği göze çarpar. Talebeliğinde bazı yaz akşamları dostu Emin Hulûsi ve birkaç arkadaşı ile beraber Moda ve Mühürdar gazinolarına gitmişler hatta birkaç kez de Taksim ve Tepebaşı'na yolları düşmüştür. Buralardaki ses ve ışık şehrayini onları büyülemiştir. Ödünç parayla içtikleri biralar, istikbale dair tatlı hayallere dalmalarına sebep olmuştur. Bütün bu hayallerden sonra kasabanın belediye gazinosu, ona çok sığ gelir. Bu gazino da Galata ve bazı sahil şehirlerindeki gazinolara benzeyen upuzun bir gazinodur. Cumhuriyet'ten sonra tamir görmüş, eski kahve ocağı bar şekline sokulmuştur. Ayrıca ara sıra kasabaya uğrayan çalgıcılar ve gezginci tiyatrolar için de bir sahne yapılmıştır. Fakat aradan pek az zaman geçmesine rağmen tamir görülen yerler bozulmuş, büfe eski kahve ocağına dönmüştür. Mekândaki bu değişim yoluyla örtük olarak Cumhuriyet'le birlikte gelen değişimin köksüzlüğü, çok geçmeden her şeyin aslına rücu ettiği/edeceği sezdirilmek istenir. Akşam vakti, kahvenin içinde pul, zar ve domino şakırtılarının gürültüsü ayyuka çıkmıştır. Kahvenin müşterileri arasında, Sabri Bey'in okuduğu gazetenin başındaki şapkalı Köroğlu resmine inanılmaz derecede benzeyen gayet öfkeli bir adam vardır. Bağırıp çağırarak önüne geleni itip masaları

devirerek, Bolu Beyi'ne kızıp dağa çıkan hakiki Köroğlu gibi, koyuntuların⁴ içinden dışarı çıkar. Fakat oyun burada bitmez. Bir müddet sonra koltuğunda iki arkadaşıyla geri gelir, tavlaya başlar. Tamirden sonra gazinonun eski hâline dönmeye başlayan kısımlarından birisi de duvar dipleridir. Buralara eski peykeler tekrar yerleştirilmiş, üzerlerine keçe, kilim serilmiştir. Bu kısımda ihtiyarlar, kasabaya inen köylülerin hali vakti yerinde olanlar, büyük kısmı pabuçlarını çıkararak peykelerin üzerine bağdaş kurarlar yahut tünerler (Güntekin, 11. Baskı: 98-101). Bu bölümde kahvehanelerin bir zaman-uzam oluşu, medenileştirme misyonu, teatral performanslar için bir sahne oluşu vb. nitelikleri açıkça görülebilir. Simgesel ve topografik bir mekân olan kahvehane, aynı zamanda, halka rağmen yapılan yeniliklerin köksüzlüğünü vurgulayan bir işlev yüklenmiştir.

Başında kavak yellerinin olduğu gençlik dönemi İstanbul'unu arayan Doktor Sabri Bey, otelinin çok yakınında olan Tepebaşı Gazinosu'nu görünce "bir köylü hasretiyle" eskiden orasının kuru gibi yer olduğunu, bir yanlışlık olabileceğini düşünür. Emin Hulûsi ile bu çok renkli dünyanın kapısından birkaç kere kafalarını uzatmışlardır. Ama şimdi "en lüks masalarına Emin Hulûsi ile oturacak, en gözde Avrupa sanatçıları masalarına şampanya içmeye davet edecek halde" İstanbul'dadır ama o bütün takımıyla kaybolmuş, yerinde üç beş karış toprakla bir merdiven basamağı kalmıştır. Adeta kenarında çocukların oynadığı, hamalların, sokak satıcılarının bitlendiği bir "cami avlusuna" dönmüştür. Doktor, aslında kasabadaki belediye gazinosu ile buradaki gazino arasında muamele açısından pek fark olmadığını görünce epey üzülür. Tepebaşı'nda kalabalık ve hareketli bir bahçede oturan Doktor Sabri Bey, belediye gazinosu ile bahçedeki sanatçıları, icraları ve orkestrayı karşılaştırır. Çok beğendiği ve sinema yıldızları kadar güzel olan kızın, ilçedeki belediye gazinosunda bir başına uyuklayarak babasını bekleyen kirli entarili kara kuru çocuk olduğunun farkına varır (Güntekin, 11. Baskı: 253-261).

Kahvehaneler: Düşkünler, İhtiyarlar ve Yalnızlar İçin Sığınak

Reşat Nuri'nin romanlarında kahvehaneler, iktidarın değil muhalefetin⁵, güçlünün değil ezilenlerin, tuzu kuruların değil gariplerin mekânları olmuşlardır. Örneğin *Yaprak Dökümü*'nde Ali Rıza Bey, ev ve işinde sayılan, muktedir, muteber bir insanken kahvehanelerden nefret eder. Düşmeye başlayınca kahvehaneler hakkında fikirleri de tedricî olarak değişir. Aynı zamanda yazarın romanlarında kahvehaneler, ev içi-özel yaşamın aksine kamuoyunun nabzını tutmak, dillendirilen fikirleri romanın ortamına taşımak ve tartışmak için de elverişli bir işlev görmüştür. Çünkü buralarda her türden düşünce ifade imkânı bulmaktadır.

Reşat Nuri, *Yaprak Dökümü* romanında kahvehanelerin toplumsal işlevlerini ve insanımız için ne ifade ettiğini Ali Rıza Bey kişiliği ile tartışmaya açar. Ali Rıza Bey, önceleri *Mahalle Kahvesi*'nin şairi Mehmet Âkif gibi sıkı bir kahvehane muhalifidir ve memurluğu sırasında elinde imkân olsa bunları kapatmayı düşünür. Ancak emekli olduktan sonra bu yerlerin zavallı emekliler için "bulunmaz teselli köşeleri" olduğunu anlar. Çamlıca ve Üsküdar'daki bazı kır kahvehanelerinde yorulduğu zaman dinlenen

⁴ Sopa, baston koymaya yarayan yer.

⁵ Yeniçeri kahvehaneleri, Osmanlıda bir isyan ve fitne odağı, Bektaşılık merkezi, bir ihtisap dairesi, bir mafya kulübü gibi işlev görmüştür. Geçmişten günümüze kahvehanelerin bu işlevlerini devam ettirdiği söylenebilir (Çaksu, 2010: 85-97).

Yahya Aydın

Ali Rıza Bey, gittikçe mahalle kahvelerine de alışır. Zamanla, tiksindiği ve aralarına karışmamaya özen gösterdiği müşterilere, anlattılanlara kulak kesildikten sonra ısınmaya başlar (Ayvazoğlu, 2016: 174-177).

Bir prensip adamı olan Ali Rıza Bey'in yaşamı, emekliliği ve zamanla ekonomik durumunun bozulmasıyla cehenneme döner. İşe gidip gelirken ev, hayatının odak noktasıdır ancak emeklilikle birlikte onun yerini kahvehaneler almaya başlar. Önceleri "kahvelerin, gazinoların baş düşmanı" olan Ali Rıza Bey, memurluğu sırasında buraları "miskinhane" olarak görmüştür ve elinden gelmiş olsa kapatmayı istemiştir. Şimdi ise buraların "işi, ekmeği ve evinde rahatı olmayan zavallı tekaütler için ne bulunmaz teselli köşeleri" olduğunu anlamıştır. Önceleri kır kahvelerinde dinlenmekle işe başlayan Ali Rıza Bey, zamanla çarşı ve mahalle kahvelerine de alışır. İlk başlarda bir köşeye çekilerek sessizce gazetesini okurken kahve halkının arasına karışmaktan uzak durur. Kendisi buralarda "seyirci"den başka bir şey olmayacaktır. Kahvede yaşlı başlı erkeklerin, evlerinin iç yüzünü, bazen yediklerini bazen de açlıklarını anlatmalarını yadırgar. Kahvenin daimi müşterilerinden kimileri tavla, iskambil oynarken ağza alınmayacak küfürler de etmekte, arkasından hiçbir şey olmamış gibi oyunlarına devam etmektedirler. Hatta bir gün büyük işlerde bulunmuş bir emekli, dayak bile yemiştir. Ali Rıza Bey, bu adamın yaşanan rezaletten sonra insan içine çıkmayacağını düşünür ama adamı, ertesi gün hiçbir şey olmamış gibi tavla oynarken görür. İlk olarak dertleşmek için adam arayan iki biçareyi dinleyen Ali Rıza Bey'in zamanla ahbabları çoğalır ama gururu devam etmektedir. Herkesi dinlemekte ama kendine ilişkin hiçbir şey söylememektedir. Kısa süre sonra kahvenin "işsizlikten ve aile dirliksizliğinden doğan ıstıraplara karşı sığınılacak tek yer, köşe" olduğunu anlamaya başlar. Onun yokluğu "mütekait" için ölüm anlamına gelir (Güntekin, 40. Baskı: 41-42).

Ali Rıza Bey'in zaman içinde bir kahvesi ve sekiz on yaşlı emekliden oluşan bir grubu olur. Bunlar, geçinmekte sıkıntı çeken ihtiyarlardır. Birçoğu temiz, namuslu olan bu adamlar ellerine fırsat geçince neden çalmadıklarına hayıflanmakta, çalmış olsalardı durumlarının çok farklı olacağını düşünmektedirler. Pişmanlıklarını ve şikâyetlerini "gececi gündüzlü çalışıp çabaladık; bizi limon gibi sıkıp suyumuzu aldıktan sonra posamızı attılar" diyerek ortaya koyarlar. Ali Rıza Bey, bu emeklilere de acır. Söзlerine hak verir hatta onlarla zaman zaman ufak münakaşalar da eder. Bu arkadaş grubundan, ucuz alışveriş yöntemlerini öğrenir. Temel ihtiyaçlarını nereden alacağını bilmektedir ancak bunun için esnafla laubali olacak ve dalkavukluk yapacak kadar düşmemiştir. Tekait arkadaşlarından hepsi evden şikâyet etmektedir. Bu açıdan kendini yalnız hissetmez. Evlerdeki kavgaların sebebi ona göre ekonomik şartların yetersizliğidir. İhtiyarlar sabah oldu mu yangından kaçır gibi kendilerini evlerinden dışarı atmakta, gece yarısına kadar kahvede oturup kavga etmekte, uyuklamaktadırlar. Oysa sıcak bir yuvaya şimdi daha muhtaçtırlar ama hayat yüzlerine gülmemiştir. Hayatın sıkıntısına ihtiyarlarda sıcak bir yuva ümidiyle katlanmışlardır ancak sonuç iç açıcı değildir. "Allah esirgesin, bu kahveler de olmasaydı" diye düşünür (Güntekin, 40. Baskı: 42-43).

Kahvedeki emeklilerin birbirlerine anlattıkları hikâyeler yürek burkucudur. Bu ihtiyarların çoğu çalışırken en çok neye uğramaktan korkmuşlarsa başlarına o gelmiştir. Kimisi boğazına kadar borca batmışken eskiden çok titiz olan kimisinin yakasında, karısının da kötürüm olması yüzünden bitler gezmektedir. Bu ihtiyarlardan birisi, gelininden, damadından dayak yerken, kahveye eve dönmek emeliyle elinde bohçasıyla gelir. Ancak geceyle birlikte bastıran uyku ve ayakları sızlatan soğuk, onu

evine dönmeye mecbur eder. Arkadaşları ise ona acımdan ziyade gülerler. Çünkü ettiğini bulduğunu düşünürler. Eski rüştiye hocasının görevdeyken birçok öğrencinin ondan çektiğini tahmin ederler (Güntekin, 40. Baskı: 43-44).

Ali Rıza Bey'in devam ettiği kahvenin müşterilerinden biri de Sermet Bey adında eski bir validir. Kıyafeti, sözleri ötekiler gibi değil hali vakti yerinde bir adam olduğunu göstermektedir. Sermet Bey de memurluk hayatında doğruluğu ve namusu ile nam salmıştır. Görünüşte temiz giyinen, güzel konuşan ve etrafında saygı uyandıran bu adam hakkında duydukları, onu bitlenen ve dayak yiyenlerden daha fazla iğrendirmeye başlar. Çünkü söylendiğine göre bu adamın kızları "sağlam ayakkabı değildir." Kendisi yüksek sesle ahlaktan, faziletten bahsederken kızlarının kepezelikleri ve evinde olan şeyler çok başkadır. Bazılarına göre Sermet Bey'in hiçbir şeyden haberi yoktur. Bazılarına göre bu ihtiyar, çoluk çocuğun ağzına düşen rezaletleri sezinleyemeyecek kadar ahmak, eve oluk gibi akan paranın kaynağını bilmeyecek kadar bunak değildir. Aslında her şeyi bilmektedir. Ali Rıza Bey bir gün, bu ikinci ihtimalin zayıf olduğunu çünkü insanın böyle bir şeye tahammül edemeyeceğini söyler. Etrafındakiler "Allah ne verir de kul götürmezdi?" diyerek gülüşürler. Adamcağız söylenenlere göre ilk başta sıkıntı çekmiş ancak daha sonra alışmıştır. Bu kahvenin olayları Ali Rıza Bey'e kısa süre de olsa kendi dertlerini unutturmaktadır (Güntekin, 40. Baskı:44-45).

Ali Rıza Bey'in mütekait kahve arkadaşlarından bazıları ibadette bir teselli bulmuşlardır. Onun ibadeti ise, oğlunu düşünmektir. İçine düştüğü yeis arttıkça oğlunu düşünen Ali Rıza Bey'in içine bir mabet serinliği dolmaktadır. Ancak kısa süre sonra Şevket de kızları Leyla ve Necla karakterinde olan Ferhunde'yle evlenince Ali Rıza Bey, sabahları erkenden dışarı çıkmakta, günü kırlarda gezmekle yahut kahvelerde oturmakla geçirmektedir. Kısa süre içinde Ali Rıza Bey, uzaktan uzağa tiksindiği Sermet Bey'in durumuna düşer (Güntekin, 40. Baskı: 81-85).

Ali Rıza Bey'i bir gün kahve arkadaşlarından mütekait bir binbaşı, Üsküdar kahvelerinden birinde bir köşeye çeker. Onunla, uzun zamandır tereddüt etmiş olsa da bir şey konuşmak istemektedir. Emekli asker, onu çok sevdiğini söylerken aynı zamanda namuslu bir insan olarak gördüğünü belirtir. Ali Rıza Bey, sararmaya ve titremeye başlar. Duyacağı şeylerden müteessir olacağını söyleyen binbaşı karşısında Ali Rıza Bey, müşkül durumdadır. Can evinden vurulacağını düşünse de yine hakikati öğrenmeyi daha çok arzular. Söylediği şey, büyük kızı Leyla'nın yalnız başına dolaşmasına müsaade etmemesi, mümkünse onu dışarı çıkarmamasıdır. Neden böyle söylediğini soran Ali Rıza Bey'e binbaşı, onu bir hafta evvel kibar kıyafetli bir delikanlı ile otomobile binerken gördüğünü söyler. Üç gün evvel de tanıdıkları başka bir şey söylemiştir. Ali Rıza Bey, ne kastettiğini tam olarak bilmez, sezer. Kahveden çıkar ama sanki yer ayağının altından kaymaktadır. Başına gelen her şeye katlandığını ama "namussuzluğa" tahammül edemeyeceğini düşünen Ali Rıza Bey, mutlak bir şeyler yapmak ister. Kahveye gerisin geri döner. Binbaşı da kalkmak üzeredir. Israrları neticesinde ondan Leyla'nın iki aydan beri çoluk çocuk sahibi bir avukatla metres hayatı yaşadığını öğrenir. Haftada iki gün Üsküdar iskelesinde buluşup otomobile Haydarpaşa'da bir randevuevine gitmektedirler (Güntekin, 40. Baskı: 118-120).

*Yaprak Dökümü'*nde kahvehanelerde anlatılan öyküler, bir yönüyle Cervantes'in *Don Kişot'*undaki "han"ın ve Shakespeare'in *Kral Lear'*sındaki "kulübe"nin oynadığı rolü akla getirmektedir (Şklovski, 2017: 39-45). Buralarda anlatılan ve temel öyküye (Ailenin

dağılışı) eklenilen ilâve hikâyeler, dönemi, karakterleri ve onların psikolojilerini daha iyi anlamayı mümkün kılarken aynı zamanda olay örgüsünün gelişimine de kısmi bir katkıda bulunur. Kahvehanelerin, incelediğimiz romanlarda benzer işlevlerler karşımıza çıktığını söyleyebiliriz. Romanın/öykünün önemli unsurlarından biri olan mekân, edebî kartograf/haritacı olarak yazarın en işlevsel araçlarından biridir. Zaten yazma edimi, bir çeşit “kartografik eylem”dir.” Mekân ile yazı arasındaki ilişki, yeni mekânlar ve anlatılar üretmeye elverişlidir (Tally, Jr. 2020: 72-73).

Acımak romanında Zehra, babası Mürşid Bey’in terekesinden çıkan hatıra defterini okumaktadır. Defterin ikinci kısmında Nisan 13... tarihli sayfadan, Mürşid Bey’in beş aydır hapisanede olduğunu öğreniriz. Mürşid Bey, defterine yazmaya on senelik bir ara vermiştir. Bu araya fırtınalı evlilik yılları girmiştir. Eylül 13... tarihli sayfada deniz kenarında küçük bir kahvehanede oturduğu anlaşılır. Bronşit sebebiyle rakıyı bırakmıştır. Geç vakit olduğu için kahvehanede kimseler yoktur. Masanın mermeri üzerine kurşun kalemle resimler yaparak, çizgiler çekerek kendini oylar. Aklına cebindeki defteri gelmiştir. Yazdığı satırları okuyacak birisinin “mademki hastasın, niye evine gidip yatmıyorsun da, gecenin ayazı, denizin zehirli rutubeti içinde bu kahvede oturuyorsun? Elbet senin de başını sokacak bir yerin vardır. Bu saatte ne bekliyorsun?” diyecek olanlara vereceği cevap, insanın içini sızlatacak cinstendir. Söylediğine göre amacı, biraz daha vaktin geçmesi ve çocuklarının uyumasıdır. “Feriha ve Zehra belki açtırlar. Belki kapıyı açtığımı işiterek beyhude bir ümide kapılırlar.” düşüncesinin yanı sıra kayınvalide ve eşinin sitelelerinden, beddualarından, hücumundan kaçmak ister. Bunlara ayık kafa ile dayanamayacağını düşünmektedir. El ayak çekildikten sonra evine kimseye sezdirmeden girmek fikrindedir (Güntekin, 38. Baskı: 115-123).

Anadolu’da kahvehane, aynı zamanda eski zenginlerin/devlet düşkünlerinin daha ölmediklerini dosta düşmana ilan ettikleri kamusal bir mekândır. Acıttıkça kuşağını sıkın ve hâlimden hiç şikâyet etmeyen ve atalarından kendisine “başbelâsı kuru bir gurur miras kalan” bir devlet düşkünü, ara sıra eline beş on para geçerse, sanki maiyetiyle beraber yürüyen bir paşa gibi kahveye gider ve kahveciden azametle, yediği (!) yağlı yemeği eritmek için, sade kahve ister. “Yağlı yedik. Başka türlü erimez.” der. Zor zamanlar için evinin bir köşesinde özenle muhafaza ettiği kuyruk yağını bıyıklarına sürerek, halka yağlı yediğini düşündürmek için şekerli kahveden kendini mahrum edip, Reşat Nuri’ye göre bir şeyhülislamın yediğini yememiş gibi göstermesinden daha vakur ve sevimlidir (Güntekin, 1993: 243-246). Burada sözü edilen kişi *Miskinler Tekkesi’nde* Kocabaş Kazasker olarak karşımıza çıkar. Torunu da dilenci olan bu Kazasker’in ailesinde sadaka kültürü ve zihniyeti ön plandadır.

Anadolu’daki fakir ve bekâr memurlar için kahve, tek toplumsallaşma mekânıdır. İmkânsızlıklar ortasında yalnızlığın verdiği azaptan kurtulmak için kahveye gitmekten, tavla oynamaktan ve dedikodulara istemeyerek de olsa karışmaktan başka çare yoktur. Gece olunca çaresiz kahve, tavla ve dedikoduya demir atan fakir ve bekâr memur, ailelerin bir araya geldiği, sohbet ve münakaşalar ettiği, dans, müzik, oyun vb. bulunan bu tür bir yaşamın taşra hayatını çekilir kıldığını düşünür. Bu tür samimi aile toplantılarından birine davet edilen Reşat Nuri, dönüşte yolunun üzerinde kapkara bir bina görür. Bu binanın kahve olabileceğini düşünen yazar, buranın sosyetesizlikten şikâyet eden genç memurun devam ettiği kahve olabileceğini hayal eder. O gence bir

daha tesadüf etmez ancak rastlasaydı “kahvenin kıymetini bil” demeyi aklından geçirmiştir (Güntekin, 1993: 279-284).

İşsizlik, kahveye gitmenin bir sonucu değildir aksine kahve işsizler için bir sığınaktır. Yine yazarın bulunduğu kasabanın pazarına gelen ve kasabanın misafiri sayılan köylüler, kahvehanedeki kalabalıktan ve ışıktan memnundurlar. Belki de geceyi İstanbul'un sabahçı kahvelerinde olduğu gibi, peykelerdeki eski fakat yumuşak minderlerin üzerinde geçireceklerdir. Reşat Nuri, kahvelerin kapanmasının en çok ihtiyaçlar için kötü olacağını kaydeder. Üşüdüğü her halinden belli olan ihtiyarın, muhtemelen karısı ölmüş ya kötürüm olmuş ya da çekilmeyecek bir acuzeye dönmüştür. Kahveye, evdeki çoluk çocuk kavgasından kaçmayan bu ihtiyar için oradaki tavla zarı şakırtıları, bir İspanyol dansözünün kastanyetleri gibidir. İhtiyar uyukları ile zıtlık gösteren geceler, artık sıcaklığı kalmamış yatakların içine erkenden girilirse bitmek bilmez. Kahvenin kapanması memurlar için de hayırlı bir netice vermeyecektir. Akşama kadar önemli evrak işleri yapmaktan yorulmuş zihinlerini biraz dinlendirmek, eğlenmek ve insan yüzü görmek için kahvelere ihtiyaç vardır. Kahvelerin yokluğu gençler içinse, çok erken evlenmeleri sebebiyle artık eşleri ile konuşacakları mevzu kalmadığından, can sıkıntısı ve kavga demektir (Güntekin, 1993: 147-151).

Toplumsallaşma Mekânları Olarak Kahvehaneler: Haber Kaynağı ve Bilginin Dolaşıma Sokulması

Reşat Nuri Güntekin'in birçok romanında kahvehaneler haberin, bilginin dolaşıma sokulduğu mekânlardır. Buralarda çeşitli hikâyeler anlatılırken bazen bolca dedikodu, bazen de “devlet sohbeti” yapılır. Kahvehanelerin toplumsal yaşamın tam kalbinde yer alan kurumlardan biri olması ve ifade zemini bulan söylemlerin buralarda yorumlanarak yeniden üretilip dolaşıma sokulması, hem sıradan insanların hem de güç sahiplerinin her zaman buralara ayrı bir ilgi göstermesini de beraberinde getirmiştir.⁶

İstanbul'daki yüzlerce kahvehane, XIX. yüzyılda ülkede neler olup bittiğini anlamak için 1840'lı yılların *Takvim-i Vekâyi*'sinden daha çok şeyler söyler. Bu kahvehanelerde sohbetlere kulak misafiri olmak, insana kendini “bir gazetenin sayfalarını çevirir” gibi hissettirir. Her bölgenin kahvehanesinde farklı konular ön plana çıkmaktadır. Divanyolu'ndaki kahvehanelerde bürokrasideki azil ve terfilerle entrikalar öne çıkarken -çünkü memurlar buralara devam etmektedir- çeşitli semtlerdeki hanlarda bulunan kahvehanelerde imparatorluğun yakın ve uzak eyaletlerindeki gelişmeler konuşulmaktadır. Akdeniz'deki ticaret ve Avrupa devletlerinin durumları ise, Galata kahvehanelerinin konuları arasındadır. Çünkü buralarda Avrupalı milletlerden çeşitli tüccarlar, Akdeniz ve Avrupa'daki ekonomik gelişmeleri konuşmaktadırlar. Bütün bunların ötesinde İstanbul “büyük bir kahvehaneyi” andırmaktadır (Kırlı, 2010: 99-101). Schivelbusch (2000: 57-62), XVII ve XVIII. yüzyılda İngiltere'de kahvehanelerin iletişim merkezi, iş görüşme yeri, haber borsası, siyaset ve edebiyat mahfili hatta redaksiyon bürosu olarak işlev gördüğünü kaydeder. Her toplumun kültüründe kahvehanelerin genel olarak benzer bir rol oynadığını söylemek mümkündür.

⁶ Feridun Andaç, kahvehaneleri “söz yerleri” olarak nitelerken “Bir selamla gelen söz gezindirir sizi. Yarenlik edersiniz, okursunuz, gelip geçenleri gözlersiniz.” der. Bir yerin keşfine de oranın kahvesinden başlamanın daha anlamlı olduğunu söyler. Sokaklar ve evlerin çok şey anlattığını ama insan yüzleri ve sözlerinin bir yeri tanımladığını ifade ederek, kahvehanelerin hayatı/insanı okuma ve anlamının ilk durağı olduğunu dile getirir (Andaç, 2011:155).

Reşat Nuri, kahvehaneyi asil ve demokrat milletimizin toplantı yeri olarak görür. Orada sınıf farkı yoktur. Ondan yaklaşık yüz yıl önce bu duruma Téophile Gautier (1988:121), Gautier'den neredeyse iki yüz yıl önce de Thévenot (1978: 92) dikkat çekmişlerdir. 16. yüzyıldan itibaren toplum hayatımıza giren kahvehaneler, kültürel dolaşım içindeki farklı düşüncelerin ve imgelerin buluştukları, yorumlanıp yeniden üretildikleri yerler olmuştur. Zaman zaman toplumsal gelişmelerden kaynaklanan sebeplerden ötürü nitelikleri değişse de çağdaş bir kamuoyunun henüz ortaya çıkmadığı XIX. asır Osmanlı toplumunda bile, kahvehaneler, en yeni gelişmelerden ve güncel olaylardan haberdar olmanın en önemli aracı olmuştur. Toplumun söylenti ve dedikodu üzerinden yürüyen haberleşme biçiminde, kahvehane, daima önemini korumuş, "devlet sohbeti"nin yapıldığı bu yerler, yasak olsa bile siyasi içerikli sohbetler, değişik katmanları kucaklayan, kişisel bilgi ve deneyimle bireysel katılımı da mümkün kılan toplumsallığın kamusal mekânı haline gelmişlerdir (Yaşar, 2010: 43). Osmanlıda kahvehaneler, söylentinin, farklı fikirlerin, itaatsizliğin ve umumi hoşnutsuzluğun dile getirildiği başlıca sosyal merkezler olmuşlardır. Kahvehanelerde ortaya çıkan söylentinin yıkıcı gücünün farkında olan iktidar da bu konuda farklı önlemler almıştır. Örneğin Kanuni döneminde kahvehanelerde halkın okuması, belki de siyasi meselelerle kafasını fazla meşgul etmemesi için çeşitli konularla ilgili basit hikâyeler yazdırılmıştır (Kömeçoğlu, 2010: 57-58). Kahvehanelerin sözü edilen niteliklerinin geçmişten günümüze de büyük ölçüde devam ettiğini söylemek mümkündür.

Çalılıkusu romanında Feride ile birlikte B... Vilayeti'nin merkez rüştiyesinde açık bulunan bir coğrafya ve resim öğretmenliğine Huriye Hanım da tayin edilir. Feride'nin Huriye Hanım'la yaşadıkları ve ona edilen hakaretler, eve gelmeden Hacı Kalfa tarafından duyulmuştur. Feride, Hacı Kalfa'nın getirdiği havadislerden hareketle "Ne tuhaf memleket! Birkaç saat içinde rezaleti duymayan kalmamıştı. Otelin kahvesinde hep bundan bahsediliyormuş." diyerek, herkesin birbirini tanıdığını söyler. Hacı Kalfa'nın sözleri ise, özel hayat anlayışını doğuran tanınmamanın küçük yerlerde olmadığına, her olayın her an kamusal bir söylemin konusuna dönüşebileceğine vurgu yapar. Feride gibi bir "Müslüman muhadderat"ın Hıristiyanlık hakkındaki bilgisini Hacı Kalfa etrafa yayar. Bu durum, otele girip çıktığında "kahvedeki işsizler" in Feride'yi görmek için suratlarını camlara yapıştırmalarına sebep olur (Güntekin, 55. Baskı: 148-149). Bu durum "yeni"ye halkın verdiği tepkidir. Kahvedeki işsizlerin ya da az çok Anadolu insanının bu hareketi, büyük oranda böyle bir genç kıza, o güne kadar rastlamamalarıyla izah edilebilir. Feride, Batılı kültürel kaynaklardan beslenmiş yeni bir genç kız tipidir.

*Değirmen'*de valinin geleceği duyulduğunda Sarıpınar, iki gündür yeni dedikodularla çalkalanmaktadır. Meşrutiyet kıraathanesindeki rivayete göre Kaymakam Vekili Eşref Bey, Ömer Bey'in evinde sazlı sözlü eğlencelere katılmıştır. Hatta bir akşam uygunsuz kadınlar oynatılmış, sonunda bir kıskançlık sebebiyle cemaat birbirine girmiş, silahlar çekilmiştir. Çarşı kahvelerindeki rivayet ise bundan epeyce farklıdır. Kavga Ömer Bey'in misafirleri arasında değil çiftlikte oynatılan kadınları zorla alıp götürmek isteyen deveciler arasında olmuştur. Ohannes eczanesinde ise olayın daima en doğrusu anlatılmaktadır. Buna göre iki rivayet de masaldır. Yardım heyetinden genç bir doktorla Eşref, Naciye yüzünden birbirlerini tokatlamışlardır. Bulgar kızını ikisinden de kıskanan Ömer Bey de sabaha karşı ikisini kapı dışarı etmiştir (Güntekin 19. Baskı: 120-121).

*Kavak Yelleri'*nde Doktor Sabri, karısı Celile'nin ölümü, kızı Cemile'nin de İbrahim'le evlenmesiyle İstanbul'a gitmeye, eski gençlik heyecanlarını yaşamaya karar verir. Önceleri arkadaşı Emin Hulusi ile parasızlıktan ve imkânsızlıktan yapamadıklarını yapmak, başında kavak yellerinin estiği iklimi tekrar bulmak için İstanbul'a gelir. Emin Hulûsî'nin evini bulduğu gün, arkadaşı ölmüştür. Ailesine karşı nasıl davranacağını bilememektedir. Yakınlardaki eczaneden, mevtanın ölüm sebebini ve gömüleceği yeri öğrenir. Fakat detaylar, hiç ummadığı halde vakit geçirmek için oturduğu bir iskele kahvehanesinde karşısına çıkar. Buranın temelli müşterileri, adanın yerlisi olan arkadaşını tanımaktadırlar. Bunlar arasında küçük mülk sahibi, emekli memur, ev tellâli gibi işsizler vardır. Ara sıra yanlarına esnaftan kimseler de karışır. Konuşulanlardan Emin Hulûsî'nin sevildiği kadar da acınan bir adam olduğunu anlar. Bir bakıma arkadaşının "sefaleti hikâye olmuştu[r]." Kahvedekilerden bu hikâyenin teferruatını öğrenir. Aslında arkadaşı, Doktor Sabri'ye gönderdiği mektuplarda oğullarıyla ortaklaşa giydiği kunduraları ve paltosundan, kızlarına aldığı şapkalar yüzünden bazı ihtiyaçlarını karşılayamadığından bahsetmiştir ama Doktor Sabri, durumun bu kadar kötü olduğunu anlayamamıştır. Kahvedeki konuşmalar, ona Emin Hulûsî'nin trajedisindeki payını düşündürür ancak orada konuşulanlara karışmamak için kendini tutar. İç yüzlerini öğrendiği ailesine kızar ve merasime katılmaz ama uzaktan cenazenin defnedilmesini izler. Yine de arkadaşının on, on iki yaşındaki oğlunu kendisine bildirmeden bir yatılı mektebe koymaya karar verir (Güntekin, 11. Baskı: 236-239).

*Yeşil Gece'*de Şahin Efendi, İstanbul'daki Somuncuoğlu Medresesi'nde bir inanç buhranına düşmüştür. Ne yapsa, içinde dine karşı bu "tenkit humması" dinmez. Okuduğu bazı kitapların etkisiyle "hakîm muharrir"le görüşmek için Beykoz'a gider. "Nizam-ı ilm ü Din⁷, Ben Neyim?" muharriri ile yakınlarda deniz kenarındaki bir kahvehaneye otururlar. Muharrir, Şahin Efendi'nin hangi amaçla gelmiş olduğunu daha önce öğrenmiş olmasına rağmen orada ilk önce bir balıkçıyla uzun uzadıya palamut pazarlığına girer. Ardından başka bir adamla bir araba tekerleği meselesini konuşur. Nihayet Şahin Efendi'ye sıra gelir. Derdini anlatmaya koyulan genç softaya hakîm muharrir belki de bir teselli sözü söyleyecek iken, kibar kıyafetli iki ihtiyar bey yanlarına gelirler. Ardından bir paşa ve tuhaf giyimli kara sakallı bir derviş, masalarına uğrar. Kır kahvesinin kırıktaş masası etrafından havai bir sohbet başlar. Havadan, sudan, fırtınadan, balık sürülerinden, Tatyos Efendi'den uzun uzun bahsedilir. Şahin Efendi, izlendiğini düşünürken muharririn "gamsız ve lâubali kahkahaları" onun kalbini parçalar. Yemek tariflerinden sonra "hafif ve çapkın bahislere" sıra gelir. Entarili Mevlevî, Farisî beyitler okurken müstehcen fıkralar da anlatır. Efendi bunlara bol kahkahalarla gülerken anlattığı hikâyeler de onlardan aşağı kalmaz. Romanda buraya kadar geçenler, kahvehanelerin heterotopik özelliğini bir kez daha sergiler. Muharrir, "Eh, biz de yollanalım. Mideler açlıktan heybeye başladı" diye ayağa kalkmışken Şahin Efendi'yi hatırlar. Şahin Efendi, kendisini bu şüphe ateşinden kurtaracak tek kişi olarak gördüğü hakîm muharrire adeta yalvarır. O ise "itikât inkılâbı inkılâpların en buhranlısıdır" diyerek gereğince yiyip içmesini ve dünyayı kendisine zehretmemesini salık verir (Güntekin, 28. Baskı: 36-40). Reşat Nuri, bu epizotta kahvehaneleri oldukça

⁷ Romanda ilgili kitabın adı iki kez yanlış olarak zikredilir. Doğru adı "Nizâ-ı İlm ü Din" olan eserde Ahmet Mithat, hem Draper'in metninin tercümesini verir hem de onun İslam dini ile ilmin uzlaşmadığı fikrini çeşitli açılardan tenkit eder (Okay, 1991: 244-245).

iyi betimler. Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri gibi⁸ her türden meselenin konuşulduğu, işlerin bağlandığı bu kahvehane, kişilerin resmî ve toplumsal statülerinden bir süreliğine soyundukları bir özel alan hâline gelmiş gibidir. Ancak Şahin Efendi'nin derdi ile konuşulan konuların sığılığı ve çeşitliliği grotesk bir sahne yaratır. Kitabın tezi göz önüne bulundurulduğunda buradaki kişiler ve konuşulan konular, eski zihniyetin varlık, inanç gibi meselelere kafa yormadığını, sohbetlerin hep havai bir düzlemde yapıldığını vurgularken, eski anlayışın Ali Şahin'in sorularına cevap veremeyeceğini ortaya koyar.

Şahin Bey ve arkadaşları Kelâmi Baba türbesini yakmakla suçlanan Nihat Efendi'yi savunacak bir avukat aramaktadırlar. Sarıova'da çarşı başındaki büyük handa yer alan "sıra kahveler" e uğrarlar. Buraları, adeta bir baro gibidir. Her birinde iki üç avukata rast gelinir. Civar kasaba ve köylerden gelenler, önce bu hana inerler. Zaten yüzde sekseninin mahkemelerde işi vardır. Örumceğin, ağına düşen sineğe saldırması gibi, bunlar da köylülere öyle saldırmaktadırlar, onları soyup soğana çevirmektedirler. Ancak Şahin Efendi ve arkadaşları, aradıkları avukatı buralarda bulamazlar (Güntekin, 28. Baskı: 188-191).

Gizli El' de Şeref Bey'le Cemil Bey, bir cuma günü gezintiye çıkacaklarken kısa süre önce İstanbul'a gitmiş olan Aziz Paşa'nın çocuklarının döneceklerini öğrenirler. Onları karşılamak için deniz kenarındaki kahvehanelerden birinde oturan Aziz Paşa'nın yanına giderler. Cuma olduğu için ortalık kalabalıktır. Kasabada Paşa'yı eleştirmeyi iş güc edinenlerden birçoğu onun çevresinde bir halka teşkil etmiş, onu dinlemektedirler. Paşa, çiftliğe dair uzun ve iddialı bir konferansa girişmiştir. Avrupa çiftliklerinden örnekler getirerek, eski ziraat tekniklerini eleştirmekte, bunları uygulayanları cahil ve hainlikle itham etmektedir. Bu arada bazı çiftçileri şiddetle karikatürize ederek onlara akıl öğretmeye kalkar. Onu dinleyenler arasında lafını sakınmayanlardan birisinin, "Niye kendi çiftliğinde yapmıyorsun bunları?" demesinden korkar. Ancak kimse ağzını açmaz. Şeref Bey, Aziz Paşa kalkınca, orada bulunanların bunun cevabını aralarında konuşacaklarını ve bunun haftalarca arkasının gelmeyeceğini düşünmektedir. Çünkü Aziz Paşa'nın çiftliğine gelen misafirlerin hemen hepsi asrî bir yaşayışa sahiptir. Gemlik, onların dedikodusu ile çalkalanmaktadır. Buranın halkı paşayı ve çiftliği; Bektaşî tekkesine dönüş/tür/mekle, kaçgöç yokluğuyla, kadınların çıplak olarak ortada dolaşmasıyla, kızılbaşların mumsöndüsüyle, çok içmekle, eğlenmekle anarlar (Güntekin, 1997b: 53-55). Kahvehanede halk, paşanın söylediklerine doğrudan itiraz etmez ancak anlatıcı, paşanın arkasından insanların konuşacaklarını düşünür. Bu da öykülenen zamanda henüz kahvehanelerde sınıflar arası hiyerarşinin tam anlamıyla ortadan kalkmadığı, halkın devlet adamından duyduğu korku ya da ona hissettiği saygıyla izah edilebilir. Bunların yanı sıra yazarın böyle bir sahne düzenlemekle asrî bir hayat anlayışını benimseyen yüksek sınıf ile alt tabaka arasındaki karşıtlığı vurgulamak istediği de söylenebilir.

⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, Namık Kemal'in eserlerinde "daima münevver bir kalabalığa" hitap ettiğini, daha çok kalem arkadaşlarıyla ve dostlarıyla konuştuğunu, Ahmet Mithat Efendi'nin ise, bir zamanlar attar cıvırlığı yaptığı Mısırçarşısı esnafı karşısında, onlarla yarenlik edermiş gibi yazdığını belirtir. Bir "halk mektebi" olarak düşünülebilecek eserlerindeki üslubunu ise "esnaf kahvelerinde dinlediğinden hiç şüphe etmediğimiz meddah hikâyelerinin devamıdır." biçiminde değerlendirir (Tanpınar, 2003: 455-460). Bu görüşlerini Namık Kemal'i yüceltmek Ahmet Mithat Efendi'yi küçümsemek için ortaya koyan Tanpınar'ın değerlendirmelerinde de kahvehanelerin heterotopik vasfı ve okuma salonu ile benzerliği öne çıkar.

*Gökyüzü'*nde Yeşil Camii yakınlarındaki bir kahvehanede Mükerrerem'le buluşan Sevim ve anlatıcıya, namazdan çıkmış birkaç kasketli ihtiyar ters ters bakmaya, homurdanmaya başlar. "Sevim'i çıplak kolları ve çingiraklı kahkahalarıyla kokot, [onları] iki yaşlı hovarda sanarak ayıpladıklarına" şüphe yoktur. Sevim, "İçim kaynıyor ne yapayım?.. Burası insanı çıldırtacak kadar güzel" diyerek uyarılara aldırış etmez. Anlatıcı da yaz içinde böyle bir akşama nadir tesadüf edileceğini düşünür. Kahvehanenin radyosu bile hiçbir radyonun bağıramayacağı bir sesle bağırmakta ve bu ses insana fena gelmemektedir. Mükerrerem, Emir Sultan ve Yıldırım Camii'ni gören tepeden yarın gidecekleri "Perili Köşk"ü gösterirken belki de o noktadan gökyüzüne/inanç, imana gideceklerini söyler. Sevim, anlatıcı ve Mükerrerem arasında inanç konulu tartışma devam eder. Mükerrerem, özellikle Sevim'i sınamak için mezar taşlarından birinin üzerine çıkıp tango söylemeye cesareti olup olmadığını sorar. Sevim, böyle yapmak "itikatlardan kurtulmuş bir yeni zaman kızı" olduğunu gösterecekse, bu işi yapacağını söyler ve hep birlikte mezarlığa gitmek için kahvehaneden kalkarlar (Güntekin, 8. Baskı: 62-68). İhtiyarların bakışı, geçmişte sohbet vesilesi olarak namazdan alıkoyduğu düşüncesiyle softaların ve ulemanın kahvehaneye bakışından izler taşır. Bunun yanı sıra belki de bu sahne, caminin gündelik yaşamdaki merkezi fonksiyonunu kahvehaneye devretme zamanının geldiğini, dolayısıyla dinin bütün veçhelerini belirlediği bir sosyal hayattan kopmayı ve bu yaşamın dünyevileşen içeriğini akla getirir.

Kahvehaneler açılmadan önce İstanbul ve yurdun değişik yerlerinde insanlar, bozahaneler ve meyhaneler gibi mekânlarda bir araya gelerek sohbet etme, vakit geçirebilme ve bir şeyler yiyebilme imkânına sahiptirler. Bunlara alternatif bir mekân olarak açılan kahvehaneler de daima ticari yapılarla ilişkilendirilmiştir. Yine benzer hizmetler sunan hamamlar ve berberleri de anmak gerekir. Bu ticari yapıların arasında kesin ayrımlar yoktur ve gerektiğinde kolaylıkla birbirlerinin yerlerini alabilmektedirler. Kahvehaneler, buldukları yerlerde her zaman hoş karşılanmasa da farklı sosyal statülerdeki insanlar ayrı yerlerde otursalar da aynı mekâna gelip konuya çeşitli biçimlerde ve oranlarda dâhil olma imkânı bulmuşlardır. Kahvehane, yeni kültürel grupların ortaya çıkmasına sebep olduğu gibi, çoğu zaman cami yakınında olsa da, süreç içerisinde camiye alternatif bir platform haline gelir. Artık sosyalleşme mekânı cami değil kahvehanedir. Bu durum da birçok din adamını rahatsız etmiş hatta Ebussud Efendi bu konuda bir fetva vermek lüzumunu hissetmiştir (Özkoçak, 2010: 19-26). Her ne kadar çeşitli eserlerde ve araştırmalarda, iki mekân arasındaki zıtlıklar vurgulansa da yakınlıkların olduğu muhakkaktır.

Kahvehane ile cami arasında Georgeon'a göre topolojik bir bağlantı vardır. Pek çok mahalle kahvesi, camilerin yakınına kurulmuştur. Namaza gidenler için buraları namaz vaktinden evvel toplanılan yerlerdir. Çeşmeleri, fiskiyeli havuzları ile birçok kahvehanenin içi "minyatür cami avlularını" andırır. Duvarlara Kur'an'dan ayetler, hadisler, kutsal yerlerle ilgili resimler asılmıştır. Yine buralarda dini müzik çalınırken, destanlar da okunurdu (Georgeon, 1999'dan aktaran: Kömeçoğlu, 2010: 71-72). Ancak zamanla kahvehanede geçen süre uzamış, cemaat namaza gecikmiş ya da gelmemeye başlamıştır Georgeon'un bahsettiği yerin, bir yeniçeri kahvehanesi olması kuvvetle muhtemeldir.. *Gökyüzü'*nde yer alan camiye ve mezarlığa çok yakın olan kahvehanenin ise, böyle niteliklere sahip olmadığı açıktır. Hem müşterilerin tavırları, durumu hem de

çalan müzik, bu zaman-uzamların (kronotop) ve geçmişten bugüne göstergelerin değişen anlamlarına işaret eder.

Yeni Bir Hayatın Kavşağında Kahvehaneler⁹

Reşat Nuri'nin kimi romanlarında yeni bir hayatın şafağında kahvehaneler düşünülen, önemli kararlar alınan ya da alınamayan, birer araf, başlangıç ya da toplumsal eşik işlevi görürler. Karşılaşmalar, buralarda gerçekleşirken dönüşümlerin işaret fişeği buralarda ateşlenir. Bu yönüyle Bakhtin'in karşılaşma, yol, şato, salon, eşik, yaşamdaki bir dönüş noktası ve kopuş kronotopları ile yakından ilişkilidirler.

Bakhtin, kronotop kavramını (zaman-uzam) "edebiyatın biçimsel olarak kurucu kategorisi" biçiminde değerlendirir. Sanat ve edebiyatın, çeşitli düzey ve kapsamlarda "zamansal-uzamsal değerlerle" dolu olduğunu söyler. Ona göre edebiyat ve sanatta "zamansal ve uzamsal belirlenimler birbirinden ayıramaz ve daima duyguların ve değerlerin izlerini taşır." Kahvehaneler, Bakhtin'in belirttiği kronotop türlerinden birçoğuyla ilişki içindedir. "Karşılaşma ve yol kronotopu" ile kahvehaneler; karşılaşma mekânları olmaları, toplumsal sınıfların kesişim noktası olması, toplumsal mesafelerin kaybolması yönüyle ilişkilidir. Kahvehaneleri "şato kronotopu" ile kısmen ilişkilendirmek mümkündür. Bu yapılar gibi kahvehaneler de "tarihsel olan zamanla, yani tarihsel geçmişin zamanıyla doludur." Kahvehanelerin ilk açılışıyla beraber yüklendiği simgesel anlamlar, zaman içinde kısmen de olsa varlığını korumuş, bu mekânlar, günümüze kadar her bir tarihsel dönemden kimi özellikleri muhafaza etmiştir. Kahvehanelerin Osmanlıdan günümüze Balzac'ta da görülen "misafir odaları ve salonlar uzamı"yla benzer işlevleri olmuştur. Buraları da kısmen "anlatısal ve kompozisyona dayalı bir bakış açısından, karşılaşmaların gerçekleştiği yer" olmuş, bir bakıma kişisel ve toplumsal birçok gelişmenin zemini buralarda atılmıştır. Taşra kasabası kronotopunun Flaubert'in *Madam Bovary*'sinde gördüğü işleve benzer niteliklerle kahvehaneler arasında bir ilişki vardır. Her şeyden önce kahvehaneler, küçük kasabaların kalbi sayılabilir. Bu yerlerde zaman sıradan, alelade ve döngüsel bir şekilde akar. "Her gün durmadan, aynı etkinlikler döngüsü yinelenir" buralarda. Bu zamanın belirtileri Bakhtin'e göre basit işlenmemiş ve maddidir. "Özgül yerlerin, mahallerin gündelik ayrıntılarıyla, kasabanın tuhaf ama hoş küçük evleri ve odalarıyla, sessiz sokaklar, toz ve sineklerle, köy kahveleriyle, bilardo salonuyla vb. kaynaşır." Son olarak eşik kronotopu ile kahvehaneler arasında da bir ilgi kurulabilir. Karşılaşma motifiyle de ilgisi bulunan bu zaman-uzamın en temel örneğine "yaşamdaki bir dönüm noktası ve kopuş kronotopu" olarak rastlanır. "Kriz olaylarının, bir insanın tüm yaşamını belirleyen düşüşlerin, dirilişlerin, yenilenmelerin, tecellilerin, kararların gerçekleştiği yerlerdir." (Bakhtin, 2001: 315-333). Zaten mekânlar, Bachelard (2018: 39)'ın da belirttiği gibi "peteklerinin binlerce gözünde, zamanı sıkıştırılmış olarak tutar. Mekân buna yarar." Reşat Nuri'nin de Bakhtin (2016:32-64)'in Goethe için söylediği gibi "mekânda zamanı görme yeteneğine" sahip bir yazar olduğunu söylemek mümkündür.

⁹ Fethi Naci, Reşat Nuri'nin romanlarında tesadüflerin özellikle de "tren durmaları"nın yol açtığı rastlantılardan bahseder. Bunlara, olay örgüsünü geliştirmekte zorlandığı durumlarda başvurduğunu ileri sürer (Naci, 2003: 16). Ancak bu noktada eleştirmene katılmak biraz zor çünkü trenler, tren istasyonları ve buralardaki kahvehaneler, tam da bu türden karşılaşmaların olabileceği mekânlardır. Zaten Henri Lefebvre, "(toplumsal) mekân (toplumsal) bir üründür (...) Mekân, toplumsal ilişkileri içerir." derken kanımızca bu ilişkilere işaret eder (Lefebvre, 2014: 56-57).

Zaten bu dünyadaki her şeyin “bir zaman-mekân olduğu” göz önünde tutulursa durum daha da açıklık kazanacaktır

Son Sığınak romanında “Yeni Tiyatro”nun temellerinin kurulmasına neden olaylar, kahvehanede geçer. Süleyman Bey “agora fobi” den mustarip olduğu için, zorda olsa halkevi müdürü ve kahveci Hüsmen’in ısrarları sonucu halkevinde yapılan düğüne katılır. Süleyman Bey’in burada eski ve yeni arkadaşlarıyla bir araya gelmesi, yeni bir tiyatro kumpanyası kurmakla sonuçlanır (Güntekin, 9. Baskı: 5-20).

Eski Hastalık’ta Züleyha’nın babası Ali Osman, Kuvayı-ı Milliyeci bir miralaydır. Hep İstanbul dışında kalan miralayın aksine Züleyha, İstanbul’da Amerikan Koleji’ne devam etmiştir. Bu sırada Anadolu’da İstiklâl Harbi devam etmektedir. Tatillerde ailesine geldikçe, Anadolu’yu sempatik bulan Züleyha, buraların bakımsızlığı ve sefilliğini bir tiyatro ve sinema perdesinin ardından görür. Ancak Silifke’de Kızkalesi’ne yakın bir yerde, bir kır kahvesinde verdikleri molanın ruhunda yarattığı acıyı hayatı boyunca unutmayacaktır. “Kahvenin aralıksız yağlı iskemleleri, viran bir tuğla kemerin üstüne atılmıştı[r].” Altından dikenler ve yosunlarla karışık bir kirli su akmaktadır. Hanın duvarlarına kadar her yeri yabani otlar, baldıran sarmıştır. Ruha kasvet veren böyle bir yer “ancak kadınlı, erkekli çılgın bir seyyah kafilesinin bir yol uğrağı olarak Züleyha’ya bir şey söyleyebilirdi.” (Güntekin, 6. Baskı: 42-43). Bu bölümdeki kahvehane, belki de Züleyha’nın ruhsal durumunun sefilliğini ve sığlığını göstermektedir.

Yusuf ile Züleyha şiddetli geçimsizlik nedeniyle mahkemede ayrılmış ancak mahkeme, ayrılığın gerçekleşmesi için bir yıl süre tanımıştır. Kararın ardından Züleyha İstanbul’a, Yusuf ise Silifke’deki hayatına dönmüştür. Züleyha, bir senenin bitimine yakın bir tarihte erkek arkadaşlarından biri ile Alemdağ’da arabayla gezerken trafik kazası geçirir. Bu durum bir skandal yaratır. Yusuf, henüz nikâhında olan Züleyha’ya sahip çıkar ve onu Taşucu isimli bir vapurla on beş yirmi gün süren bir yolculukla Silifke’ye getirir. Yolculuk ve sonrasında onun her türlü rahatını düşünür. Bu kararında komutanının kızını korumak düşüncesi de önemli rol oynar. Nihayet ayrılık günü için geçmesi gereken bir sene dolmuştur. Günlerden pazartesi. Mersin İstasyonu’na giderken yarı yoldaki o yıkık handa yine beş on dakikalık bir mola vermek gerekir. “Ağaçlar, henüz yapraklanmadığı için manzara daha açık, kır kahvesi eskisinden daha çıplak ve sefildi[r].” Yusuf, yine durgun ve sessizdir. Züleyha’nın arada sorduğu sorulara baştan savma cevaplar verir ve tekrar dalar. Züleyha ise, Yusuf’un son beş altı saatlik misafiri olduğunu ve bu süreçte kendisine daha nazik davranması gerektiğini düşünür (Güntekin, 6. Baskı: 237-241).

Boşanmaları için gerekli bir yılın geçmesini bekleyen Züleyha ve Yusuf, Taşucu vapuruyla yaptıkları yolculuğun ve geçirdikleri sürenin sonunda birbirlerini sevdiklerini anlarlar. Ayrılma zamanı gelip çatar. Züleyha’nın bineceği tren gecikmiştir. Roman da burada sanki soluklanır. İstasyonun yanındaki kahvehanenin büyük ağaçları altına oturan Yusuf ve Züleyha, evliliklerinin muhasebesini yapmaktadırlar. Birbirlerini sevdiklerini söyleyemezler. Kıskançlık ve kibir, onları sonsuza kadar ayırır (Güntekin, 6. Baskı: 240-246).

Akşam Güneşi romanında tam bir Paris aşığı olan ve sefih bir hayat yaşayan Nazmi, aldığı çeşitli cezalar ve yaşanan gelişmeler sonucunda Paris’e askerî ataşe olarak atanır. Bir gün yeni görevine, Paris’e gitmek üzere İstanbul’dan ayrılır. Edirne’de Balkan

komitacılarının bir köprüyü bombalamaları sonucu, diğer yolcularla beraber geceyi orada geçirmek zorunda kalır. Önce bir meyhanede uzun uzun karnını doyuran, sonra çarşıya çıkan Nazmi, tuhaf kılıklı birinin kahvehaneden çıkan aydınlıkta çehresini seçmeye çalıştığını fark eder. Arabistan'daki subay arkadaşlarından İbrahim Bey'dir, bu kişi. İbrahim aslında gönüllü bir Türk çetesinin üyesidir ama ilk başta bunu Nazmi'den saklar. Onu kahve içmeye davet eder. Misafiri olmasını ister. İbrahim'le kahvenin köşesindeki boş bir masaya otururlar. Arkadaşı, kılık kıyafeti kendine benzeyen adamlarla selamlaşır. Birkaç defa gereği yokken köşede oturan adamların yanına gidip gelir. Bir ara sokağa çıkıp beş on dakika ortadan kaybolur. Biraz sonra geri dönen İbrahim onu, merkez olarak kullandıkları eve götürür. Çetenin üyeleriyle tanıştır ve amacını anlatır (Güntekin, 2018: 32-34). Bu durum Nazmi'nin kişiliğinde büyük bir değişiklik meydana getirecek, katıldığı çete savaşlarında yaralanmasına, emekli olmasına ve Şükran'la evlenip Midilli'ye yerleşmelerine sebep olacaktır.

Acımak romanında Mürşid Efendi, memur olarak atandığı Sivas'taki kendi evinde kırık mermerli yuvarlak kahve masa üzerine kazdığı ilkelerinden zamanla taviz vermeye başlar. Ermeni bir ailenin sahibi olduğu odasını tutmaya yardım eden Müdür Nasuhi Bey, onu neredeyse içkiye ve işrete alıştıracaktır ama bir vaka onu akşamcı olmaktan kurtarır. Bir akşamüstü daireden dönerken Maarif başkâtibi onu bir kahvenin penceresinden çağırır. Bir peykeye kurulmuş nargile içen Tahsin Efendi "vakt-i kerahat"i beklemektedir. Ona "Gel evlat... Bir kahve iç de öyle git... İki satır lakırdı ederiz" der. Tahsin Efendi, odayı tutmasına vesile olan Nasuhi Bey'in ev sahibi Ermeni kadınla mercimeği fırına verdiğini, Mürşid Efendi'nin odasında halvet olduklarını söyler. Başına türlü felaketlerin açılmasının yakın olduğunu bildirir. Çok utanan ve müşkül durumda kalan Mürşid Efendi, birkaç gün sonra Nasuhi Bey'i, kendi odasında buluşma saatini beklerken yakalar. Onu döverek evden atar (Güntekin, 38. Baskı: 72-77).

Mürşid Bey, karısı ve kayınvalidesinin aracılığıyla civardaki yalılardan birinde oturan Necip Bey'in yanına dolgun bir maaşla kâtip olarak alınır. Bu duruma çok şaşırır ancak işe alınma sebebi, ilk başlarda bilmese de karısıyla Necip Bey arasındaki gönül ilişkisidir. Bunu dolabında bulduğu, karısına yazılmış aşk mektuplarından anlar. Ertesi gün bu mektupları Necip Bey'in önüne atarak ona iki tokat vurur. Kısa bir arbededen sonra Necip Bey onu daireden attırır. Çıktıktan sonra bir kahvehaneye oturur. Karısına boş kâğıdı yazar ve akşam ezanına doğru evine gider. Cebindeki kâğıdın kendisini bütün dertlerinden kurtaracağını düşünür. Neşesi yerine gelmiştir. Karısına ve kaynanasına kötü söz bile söylemeyecek, kapıdan kâğıdı teslim edip gidecektir. Ama karısı ve kayınvalidesi gündüz olan olayı öğrenmişlerdir. Mesele çıkarır düşüncesiyle karısı, Beykoz'daki büyük halasına misafir gitmiş, kayınvalidesi ise rahatsızlığını bahane ederek erkenden yatmıştır (Güntekin, 38. Baskı:128-132).

*Kan Davası'*nda Ömer, Bozova'da kahvehanelerin ve çeşitli satıcıların bulunduğu kasaba meydanında kimsesiz küçük kızla karşılaşır. Bu kesitte kahvehaneler yine, geleneksel mahalle panomarasının asli unsurlarından biri olarak yerlerini almışlar, bir karakterin hayatında dönüm noktası olarak adlandırabileceğimiz bir olayın diğerleriyle birlikte bir mekânı olmuşlardır. (Güntekin, ? : 5-18).

*Miskinler Tekkesi'*nde Kocabaşların torunu dilencilikten çok para kazanıp toplumda itibarı artınca Temaşalık'ta parasına göz dikenlerin çoğaldığını düşünür. Sıla hasreti de bastırınca İstanbul'a, Süleymaniye'de kiraladığı bir eve taşınır.

Komşularından biri "Tombul İmam" adıyla bilinen "düşükten sonra kalkınmış" bir adamdır. Abdülmecit devrinde bu çakırpençe adam, her türlü akçeli işi yaparak zengin olmuştur. Dinî konularda da evi "Şeyhislâm Kapısı"nın küçüğü gibi bir işlev görür. Meşrutiyet'te imamın yıldızı kararır. Camisi yanar, serseri ve afyonkeş oğlu parasını alıp kaçar. Felaketler birbirini takip edince imamın sakalı uzar, göbeği erir. Yeniden yükselmesi ise bir kahvehane sayesinde gerçekleşir. Boğaziçi iskelelerinden biri civarında bir kahve vardır. Sahibi imamın eski komşusu olup saf biridir. İmam, iş yapamadığından şikâyet eden bu adama civardaki içkili gazinoları örnek gösterip şöyle der: "Zamana uymak lazımdır; kahve ile, çayla bu iş yürümez; sen de onlar gibi yap. Günahı varsa Allah bana yazsın. Sen benim ne Müslüman adam olduğumu bilirsin." Kahveci, imamın rastgele attığı bu oltaya kısa sürede yakalanır. İmam, parasını çalıp kaçan ama Anadolu'da rakı kaçakçılığı yapan oğlunu, kahvecinin yanına çırak verir. Meyhaneciliği bilen, feleğin çemberinden geçmiş büyük oğlan, her türlü engeli aşır muameleyi hallederek işe başlar. İmam, çalgılı gazinoları dolaşır işi iyice öğrenir. Hafız olan Şile'deki oğlan İstanbul'a gelip gazinoda gazel okuyunca şöhrete kavuşur. Anlatıcı da, asıl kahveciye ne olduğunu bilmemektedir. Büyük abi zaman içinde Beyoğlu'nda büyük bir çalgılı gazinonun sahibi olmuştur. Mahalledeki ev boyanmış tamir edilmiştir. Alt katında küçük kız terzihane açmış, üst katında ise imam kumar oynatmaktadır. Kibar erkek ve kadınların devam ettiği bu işin başında "gizli kumar oynatmak sanatının bütün inceliklerini öğrenmiş olan büyük kız" vardır. İmam ise gidon sakalı bırakmış ve misafirlerin arasında ev sahibi tavrıyla dolaşmaktadır (Güntekin, 1997a: 189-192).

Kahvehaneler: Toplumsal Zihniyetin ya da Kamusal Ahlakın Yansıma Alanları

Reşat Nuri Güntekin'in romanlarında kahvehaneler, kamu ahlakının yansıdığı toplumsal bir ayna işlevi görürler. Toplumun çeşitli durumlara verdiği tepki, belirli meseleler karşısındaki davranış biçimi en iyi buralarda gözlenebilir. Ancak bu mekânların erkek egemen bakışın somutlaştığı yerler olduğu gerçeğini unutmamak gerekir. Bu genel kural ya da nitelik, sadece *Kan Davası*'nda kahvehane mahkemeye dönüştürüldüğünde göz ardı edilir.

Miskinler Tekkesi'nde II. Mahmut döneminin kazaskerlerinden Kocabaş Şemsettin Molla'nın torunu, zaman içinde varlıktan yokluğa düşerken, kaderi onu bir dilenci olarak Sinop, İstanbul, Mısır, Konya ve İzmir'e sürükler. Son durağı olan İzmir'in Kadikafele semtindeki Tamaşalık Mahallesi'nde bir oda kiralar. Dilenerek iyi kazandığı için itibarı artmaktadır. Burada konaklardan çıkarılan ya da kaçan "Afrikalı zenciler" oturmaktadır. Semtin büyükleri yaz geceleri Tilkilik Caddesi'ndeki meşhur meydan kahvesinde, Hacı denilen ihtiyar bir Yemenliyle dama oynarken dalına basarak ona kötü kötü küfürler ettirerek eğlenirler. Damacı Hacı, bir ramazan gecesi vefat eder. Öldüğü akşam, teravihten sonra meydan hıncahınç doludur ancak Kadir gecesi olduğu için gramofon çalınmaz ve oyun oynanmaz (Güntekin, 1997a: 5-55). Halkın eğlenme biçimleri ve kutsal gecelere duyduğu hürmet hissi, açıkça bu mekânlarda görülmektedir.

Çalkıuşu'nda B... vilayetinin Zeyniler nahiyesindeki okulun öğretmenliği teklif edilen Feride, Hacı Kalfa'ya danışmak ister. Dönüş yolunda Huriye Hanım'la karşılaşır. Önceki yaptıkları için, söze özürle başlayan Huriye Hanım, ağlayıp sızlayarak adeta bir nümâyîş yapar. Bu komedyayı gören kalem odacılarından, kâtiplerden, kahve, şerbet

taşıyan peştemalli esnaf çıraklarından etraflarında bir daire oluşur. Herkes, Huriye Hanım'ın söylediklerine hak verir. Elindeki maşayı durmadan şakırdatan bir kahveci çırağı "Öyledir öyle, diye bağırdı. Sen evvelallah nerede olsa ekmeğini çıkarırsın!" deyince kalabalık kahkahalarla gülmeye başlar. Feride'ye müdürlükte yardımcı olan kırmızı kuşaklı kâtip, kahveciyi yakasından yakalayıp hemen merdivenlerden atarak ona "Ahlâksız herif, şimdi senin ağzını yırtarım" diye bağıır. Feride, orada bulunanların niçin güldüğünü anlayamaz. Hoca'nın Allah'ın kendisine başka kapı açacağı yolundaki sözlerinden farklı görmez kahvecinin söylediklerini. Buradaki kahve sahnesi, Feride'nin cinsî bir obje olarak görüldüğünü ama Feride'nin Anadolu insanının zihinsel kodlarına vakıf olmadığını gösterir. Hem Anadolu insanının hem de bürokrasinin dilini ve davranış kodlarını zaman içinde çözmeyi öğrenecektir. Yine Feride'nin B... 'de tuttuğu 20 Mayıs tarihli günlüğünden, ona yeni bir lakabın takıldığını öğreniriz: Çalığışu'ndan sonra İpekböceği... Bu isim Feride'nin "muallimlik vakarına, izzetinefsine" dokunmaktadır. Bir gün kahvehanelerin önünden geçerken zengin bir ipek tüccarı olan kaba saba bir adam kahvenin bir ucundan öbür ucuna "Sekiz tane dut bahçem var, böyle ipekböceğine sekizi de kurban olsun!" diye bağıır. Feride, utancından yer yarılrsa da içine girsem diye düşünür (Güntekin, 58. Baskı: 261-262). Halkın yeniye ve yeni bir öğretmen tipine karşı bir tepkisi olarak da değerlendirilebilecek İpekböceği lakabı ve kahvehanede söylenenler, yerin Bursa olduğunu imler.

Ç... 'ye tayini çıkan Feride, 23 Nisan tarihli günlüğünde oradaki hayatından bahseder. Evinin bulunduğu yer "meydanlığı, kahvesi, dükkânlarıyla kasabanın pek işlek bir yerinde"dir. Geleneksel mahallenin tamamlayıcı bir unsuru olarak "gerçek etkisi" yaratmak amacıyla romana dâhil edilen bu ayrıntı, aynı zamanda bir zihniyetin yansıma mekânı olarak işlev görür. Ona takılan "Gülbeşeker" lakabı, yine Feride'nin evlilikle ilgili sohbetlere konu yapılması, bu mekânların eril niteliğinin altını çizer (Güntekin, 58. Baskı: 284-285). 15 Mayıs tarihli günlüğünde ise, Feride'nin Müdire Hanım'la konuşmalarına şahit oluruz. Gençliği ve güzelliğinden ötürü kasabada herkesin dilinde onun ismi vardır. Müdire Hanım, kasabada gizliden gizliye bir dedikodu başladığını her şeyden haberi olduğunu belirtir. Örneğin kışladaki zabıtlar, kahvedeki esnaf ve idadi mektebindeki büyük talebeler hep Feride'den bahsetmektedir (Güntekin, 58. Baskı: 301-302). Dedikodu, söylenti ve ataerkil zihniyet kendine en uygun mekânı kahvehanede bulmuştur denilebilir.

Yaprak Dökümü'nde Ali Rıza Bey, kızı Leyla'nın metres hayatı yaşadığını öğrendiği günün akşamı, onu evinden kovar. Hayriye Hanım, onun metres hayatı yaşamasından Ali Rıza Bey'i sorumlu tutar. "Öyle de olsa ne çıkar? Adam olaydın da kızını bu hale düşürmeyeydin!..." der. Ali Rıza Bey'e, o gece felç iner. "İnsan içine çıkacak yüzü kalmadığı için" zamanının çoğunu evinin küçük odasında geçirir. Pencerenin karşısında yarı yıkılmış bir yangın duvarı vardır. Birkaç ay sonra Ali Rıza Bey, bu felakete de alışır. Ara sıra bastonunu alarak sokağa da çıkar. En sonunda eski kahvelerin önünden geçer. Arkadaşları cama vurarak çağırınca biraz nazlanır ama içeri girer. Kendisine gösterilen muamele, eskiye oranla pek değişik değildir. Böyle olmasını beklemektedir zira Leyla'nın kötü yola düştüğünü öğrendikten sonra göz yumup onu evinde tutmamıştır. Kimsenin ona "namussuz" demeye hakkının olmadığını düşünür. Hakikati öğrenince onu derhal kapı dışarı etmesi ve adını anmaması, ona göre babasını

kaybetmiş bir adam gibi muamele görmeye, acınmağa layık bir adam olmaya yeter (Güntekin, 40. Baskı: 120-125).

Bir Toplumsal Barometre Olarak Kahvehaneler

Kamusal ahlakın ve toplumsal zihniyetin yansıma alanı olarak kahvehaneler, aynı zamanda bir barometre gibi işlev görürler. Ortaya çıkan durumların ve fikirlerin uyandırdığı tepkiler, halk vicdanında yargılanmaları, haklarında verilen hükümler burada tebellür eder ve gerçekleşirken aynı zamanda halkın/yığınların içgüdüsel hareketleri en iyi buralarda/n gözlenebilir.

Yeşil Gec'e de halkı, Kelâmi Baba türbesini yaktığı söylenen Nihat Efendi'nin tevkif edilmesi de teskin etmez. Herkes kendini dışarı atar. "Kahveler adam almıyor. Karanlık sokak ağızlarında kadın yığınları görülüyordu[r]." Ahalinin kaçırıldığını ya da "kasabadaki dinsizlerden birinin" evinde gizlendiğini düşündüğü Nihat Efendi, mutadı olduğu üzere içmeden dönerken polis tarafından gözaltına alınır. Zanlıyı özel bir merasimle hapis haneye götürmek için hemen bir alay tertip edilir. Külhanbeylerinden çıplak ayaklı çocuklara bütün bir halk, Nihat Efendi'yi "başına kırmızı kese kâğıdından bir külâh" geçirilmiş, üzerine de "iki boynuz" takılı olduğu halde teneke gürültüleri eşliğinde ve yumurta, domates yağmuru altında hapis haneye götürürler. Kurban, bir bakıma damgalanmış, hedef belirlenmiştir. Şahin Efendi, kahvelerden birinde bir sandalye üzerine çıkmış, endişeli ve korkulu gözlerle alayı seyretmektedir. Biraz sonra alaya kahvede bekleyen ahali de "vahşi seslerle uluyarak" eşlik eder. Halk, Nihat Efendi'yi linç etmeye çalışırken Komiser Kâzım Efendi yaralanmak pahasına birkaç polisle olaya müdahale eder. Olayları sandalyesinin üzerinden izleyen Şahin Efendi ise kendini tutamayıp hüngür hüngür ağlar. Sonunda Nihat Efendi, linç edilmekten kurtulurken Şahin Efendi, yine de halktan nefret etmez. "Onlar, bir nevi büyük çocuklar[dır]... Bütün kabahat onları bu hâle getirenlerde" dir (Güntekin, 28. Baskı: 170-175). Bu sözlerde bir Cumhuriyet aydınlanmacısını muştulayan tonlar gizlidir. Henüz akıl balığ olmayan bir çocuk olarak toplum kötü değil onları cahil bırakan eski zihniyet/seçkinler suçludur.

Kan Davası'nda Murat Bey ve arkadaşları ile bir teftiş gezisine katılan Ömer, Yukarı Sazan'ı görmek istemektedir. Geceye doğru Aşağı Sazan'a ancak varırlar. Kısa bir süre sonra kahvehanenin önünde insanların toplandığı görülür. Yolun biraz ötesinde eşkiyalar yarım saat önce bir kafileyi soyup kaçmışlardır. Jandarma ise kahvenin kapısına dikilmiştir. İçeride birkaç masa bir araya getirilerek bir divan kurulmuştur. Ne yapılması gerektiğine ilişkin uzun uzadıya müzakereler olur. Sonunda Ömer'in önderliğinde eşkiyaları takip etmeye karar verilir. Kafilde olması gerekli görülenlerden Osman, evden bir iki çarık alıp gelmek bahanesiyle ayrılır. Soyulanlar ise, Murat Bey'le birlikte onlar dönene kadar kahvehanede bekleyeceklerdir (Güntekin, ?: 50-58). Bu ve devam eden bölümlerde heterotopik bir mekân olarak kahvehanenin mahkeme salonuyla topografik yakınlığı görülebilir.

Ömer ve beraberindekiler, Yukarı Sazan çetesini yakalayıp aşağı Sazan'a getirirler. Kahvehane, burada bir bakıma eşkiyalık yapan kimsesiz ve fukara çocukların yargılandığı bir mekân/mahkeme salonu işlevi görmektedir. Biraz da trajikomik geçen yargılama sırasında kahvehane, çeşitli görüşlerin dile getirildiği bir yer haline gelir (Güntekin, ?: 77-95). Bu bölümde kadınların, toplumsal bir sorun dolayısıyla

mahkemeye dönüştürülen bu eril mekâna dâhil olduğu görülmektedir. Demek ki olağanüstü durumlarda sınırlar ve kurallar esnetilebilmektedir ancak kadınların memur kimlikleri de gözden uzak tutulmamalıdır.

Kavak Yelleri romanında Serbest Fırka'nın kurulması kasabada hemen etkilerini göstermeye başlar. Aslında pek siyasetle içli dışlı olmayan kasaba, yavaş yavaş politikaya bulaşır. Kahvehanelerde tavlalar kapanmış, insanlar grup grup konuşmaktadır. Köroğlu ve Karagöz gazetelerinin yerini yavaş yavaş İstanbul gazeteleri almaya başlamıştır. Halk ihtiyatlıdır ama az çok herkesin tarafı sezilir. Serbest Fırka'nın kasabadaki parti reisi, belediye gazinosunda etrafına her zamankinden fazla insan toplamış, onlara boyuna çay, kahve, şerbet ikram etmektedir. Parti reisi, yavaş yavaş yapacakları işlerden bahsetmeye başlar. Kısa süre sonra bahçenin ötesinde berisinde gruplar ayrılır. Yakın ahbablar karşılaştıklarında bakışlarını ve seslerini tanımakta zorlanmaya başlar. Durum, yalnız belediye gazinosunda değil çarşıdaki kahvehanelerde de aynıdır (Güntekin, 11.Baskı: 205-206).

Osmanlıda kahvehaneler, klasik toplumsal hiyerarşinin ortadan kalktığı mekânlar olmasının yanı sıra, müdavimlerinin çeşitliliği itibariyle çok da hoş karşılanmamıştır. Düzeni yıkıcı faaliyetlerin odağı olarak görülen kahvehaneler, farklı dönemlerde birçok kez kapatılmıştır. Bununla amaçlanan "devletin iktidarını (...) ve kamu düzeni ve güveninin" sağlandığını göstermektir. Kahvehaneler, otoritelerin "devlet sohbeti" olarak adlandırdığı "popüler siyasi söylem (söylenti)" için oldukça elverişli mekânlardır. Temel bir iletişim biçimi olarak, haberi ve en yeni bilgiyi yayan söylenti kontrol edilemez niteliği ile de oldukça tehlikelidir. Bir tehdit olarak algılanan söylenti ve bunun üretildiği kahvehaneler, önceleri toptan kapatılmış, sonra yeni anlayışlar ve ilişki biçimleri ile bu tavır, ibret için kapatmaya dönüşmüştür (Yaşar, 2010: 40-47). Reşat Nuri'nin konusu Cumhuriyet döneminde geçen romanlarında kahvehanelerin, Osmanlı kahvesinin kimi özelliklerini devam ettirdiği görülebilir

Sonuç

Edebiyatımızın önemli yazarlarından Reşat Nuri, öğretmenlik ve müfettişlik gibi çeşitli görevler dolayısıyla yurdumuzun dört bir yanını dolaşma imkânı bulmuştur. Gezdiği gördüğü bu yerlerle ilgili dikkatleri, çeşitli eserlerine farklı biçimlerde dâhil olmuştur. Ortaya koyduğu yapıtlarda toplumun çeşitli tipleri, dönemlerin özelliklerini, kültürel değerlerini bulmak olasıdır. Barındırdığı unsurlar itibariyle bu metinler, geçmişle gelecek arasında sağlam bir köprü kurma niteliğine sahiptirler.

Reşat Nuri Güntekin'in *Anadolu Notları*'nda kahvehanelerle ilgili olarak yer alan birçok tespit ve husus, romanlarına çeşitli biçimlerde girmiştir. Bu mekânların her şeyden önce birer "medenileştirme vazifesi" olduğunu iddia eden yazar, romanlarında gerçeklik etkisi yaratmak dolayısıyla okuru ikna etmek için kahvehanelere sıkça yer verir. Eserlerinde kahvehanelerin heterotopik özellikleri ön plana çıkan Reşat Nuri'nin, bu mekânları sanatkarlar ile yaşlı, emekli, düşkünler, yalnızlar ve bekârlar için birer sığınak olarak gördüğü anlaşılır. Kahvehaneler özellikle tiyatro kumpanyaları ve âşıkların sanatı için bir sahne olarak işlev görür. Buralarda oynanan yerli ve yabancı eserler, insanımızın ruh dünyasına yeni ve taze bir aydınlık, soluk getirmiş ancak hem kahvehanelere hem de tuluat tiyatrolarına dönemin hükümetleri ikircikli bir tavırla yaklaşımdan kendilerini alamamışlardır. Belki de bunda idarecilerin sanatın dönüştürücü gücünün etkisini sezmeleri rol oynamış olabilir. Reşat Nuri'nin eserlerinde

kahvehane kapatmaya örnek yoktur ancak "devlet sohbeti" yapılan yerler olmaları nedeniyle bu yapılara yönelik şüpheli bakışların varlığı göze çarpar.

Toplumun merkezinde bir kurum olmaları sebebiyle kahvehanelerde her türden bilginin dolaşıma sokulduğu görülür. İncelediğimiz eserlerde kahvehanelerden yayılan bilginin niteliğini belirleyen husus, resmî dairelerle iş merkezlerine olan yakınlıklarıdır. Ayrıca küçük yerlerde toplum için yeni ve önemli olan haberler, buralarda üretilir ve hızlıca dolaşıma sokulur. Araştırmamıza konu olan eserlerde kahvehaneler önemli kararların alındığı, sırların ifşa edildiği, değişim ve dönüşümlerin gerçekleştiği, yeni bir hayatın kavşağındaki uzam-mekânlar olarak karşımıza çıkarlar. Yine ortalama halk ahlâkının çeşitli yansımalarını gözlemleyebildiğimiz bu yerler, genel olarak erkek egemen bir toplumun kültürel kodlarının üretildiği ve gözlenebildiği yerler olarak belirir. Zaman zaman bir mahkemeye, camiye, kulübe, gazinoya dönüşen bu uzam-mekânlar, toplumsal zihniyeti gözlemlemenin en elverişli yerleridir. Çeşitli durumlara insanımızın verdiği tepki en iyi buralarda izlenebilir. Bu yönüyle kahvehaneleri, toplumun nabzının attığı mekânlar olarak değerlendirebiliriz.

Eserleriyle romanımızın konu haritasını genişleten Reşat Nuri'nin, aynı zamanda bir toplumsal mekân örneği olarak kahvehanelerin, hem insanımız için önemini hem de roman sanatı için olanaklarını derinlemesine kavramış bir yazar olduğunu söylemek hakkı teslim etmek olacaktır.

Kaynaklar

- Andaç, F. (2011), *Geçmiş Zamanın İzinde: Kentler (Kent/Kentlilik, Yol/Yolculuk Üzerine Denemeler)*, Heyamola Yayınları, İstanbul.
- Ayvazoğlu, B. (2016), *Kahveniz Nasıl Olsun? Kapı* Yayınları, İstanbul.
- Bachelard, G. (2018), *Mekânın Poetikası*, (Çev. Alp Tümertekin) İthaki Yayınları, İstanbul.
- Bakhtin, M. (2001), *Karnavaldan Romana/Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar*, (Çev. Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- _____. (2016), *Söylem Türleri ve Başka Yazılar*, (Çev. Okan N. Çiftçi), Metis Yayınları, İstanbul, 2016.
- Birsel, S. (1983), *Kahveler Kitabı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Burdurlu, İ. Z. (1971), *Romanlarıyla Reşat Nuri*, İzmir Eğitim Enstitüsü Uyanış Dergisi Yayınları, İzmir.
- Çaksu, A. (2010), "18. Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri", *Osmanlı Kahvehaneleri/Mekân, Sosyalleşme, İktidar* (Hazırlayan Ahmet Yaşar), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Çelik, H. (2000), *Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Sosyal Tenkit*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____, "GÜNTEKİN, Reşat Nuri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/guntekin-resat-nuri>, erişim tarihi 05.11.2020.
- Emil, B. (1989), *Reşat Nuri Güntekin*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Foucault, M. (2014), *Özne ve İktidar/Seçme Yazılar 2*, 4. Baskı, (Çev. Işık Ergüden-Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Gautier, T. (1988), *İstanbul Seyahatnamesi*, (Çev. Nurullah Berk), İstanbul Kitaplığı, İstanbul.
- Güntekin, R. N. (1990), *Damga*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul,

- _____ (1993), *Anadolu Notları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (28. Baskı), *Yeşil Gece*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
- _____ (9. Baskı), *Son Sığınak*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (11. Baskı), *Kavak Yelleri*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (40. Baskı), *Yaprak Dökümü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (38. Baskı), *Acımak*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (55. Baskı), *Çalikuşu*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (19. Baskı), *Değirmen*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (1997b), *Gizli El*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (8. Baskı), *Gökyüzü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (6. Baskı), *Eski Hastalık*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (2018), *Akşam Güneşi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (1997a), *Miskinler Tekkesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (55. Baskı), *Çalikuşu*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (40. Baskı), *Yaprak Dökümü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____ (?), *Kan Davası*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Gürpınar, H. R. (1967), *Billûr Kalp*, Atlas Kitabevi, İstanbul.
- Hattox, Ralph S. (1996), *Kahve ve Kahvehaneler/ Bir Toplumsal İçeceğin Yakındoğu'daki Kökenleri*, (Çev.Nurettin Elhüseyni), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Işın, E. (1995), *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Y. K. (1972), *Sodom ve Gomora*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Kaygılı, O. C. (2007), *İstanbul'da Semai Kahveleri ve Meydan Şairleri*, Merkez Kitapçılık, İstanbul.
- Kırlı, C. (2010), "Kahvehaneler: 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kamuoyu", *Osmanlı Kahvehaneleri/Mekân, Sosyalleşme, İktidar* (Haz. Ahmet Yaşar), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Kömeçoğlu, U. (2010), "Homo Ludens ve Homo Sapiens Arasında Kamusal ve Toplumsal: Osmanlı Kahvehaneleri" *Osmanlı Kahvehaneleri/Mekân, Sosyalleşme, İktidar* (Haz. Ahmet Yaşar), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2014), *Mekânın Üretimi*, (Türkçesi: Işık Ergüden), Sel Yayınları, İstanbul.
- Naci, F. (2003), *Reşat Nuri'nin Romancılığı*, YKY, İstanbul.
- Nerval, G. D. (1974), *Muhteşem İstanbul*, (Çev. Refik Özdek), Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Okay, O. (1991), *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Mithat Efendi*, MEB Yayınları, İstanbul.
- Özkoçak, S.A. (2010) "Kamusal Üretim Sürecinde Erken Modern İstanbul Kahvehaneleri", *Osmanlı Kahvehaneleri/Mekân, Sosyalleşme, İktidar* (Haz. Ahmet Yaşar), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Sennet, R. (2002), *Kamusal İnsanın Çöküşü*, (Çev.Serpil Durak-Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Schivelbusch, W. (2000), *Keyif Verici Maddelerin Tarihi/Cennet, Tat ve Mantık*, (Çev. Zehra Aksu Yılmaz), Dost Yayınevi, Ankara.
- Şklovski, V. (2017), *Modern Kurgu Tekniğinin İcadı/Don Kişot Nasıl Yapıldı?*, (Çev. Alper Çeker), Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul.
- Tally Jr., R. T. (2020), *Mekansâllık*, (Türkçesi: Emel Aras), Hece Yayınları, Ankara, 2020.
- Tanpınar, A. H. (2002), *Beş Şehir* (Hazırlayan: Fatih andı), YKY, İstanbul.
- _____ (2007), *Edebiyat Üzerine Makaleler*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Thévenot, J. (1978), *1655-1656'da Türkiye*, (Çev. Nuray Yıldız), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

- Uysal, S. S. (2004), *Eşlerine Göre Edeplerimiz*, L&M Yayıncılık, İstanbul.
- Wild, A. (2007), *Kahve: Bir Acı Tarih*, (Çev. Ezgi Ulusoy), MB Yayınevi, İstanbul,
- Yaşar, A. (2010), "Külliye Ref"ten İbretten Li'l-Çayr"e: Erken Modern Osmanlı'da Kahvehane Yasaklamaları", *Osmanlı Kahvehaneleri/Mekân, Sosyalleşme, İktidar* (Haz. Ahmet Yaşar), Kitap Yayınevi, İstanbul.
- _____. (2010), "Geçmişini Arayan Osmanlı Kahvehanesi" *Osmanlı Kahvehaneleri/Mekân, Sosyalleşme, İktidar*, (Haz. Ahmet Yaşar), Kitap Yayınevi, İstanbul.